

Hrvatski liberalni tisak o reformnom pokretu dijela katoličkog nižeg klera (1918.—1923.)

Daniel PATAFTA
Zagreb

Izvorni znanstveni rad
(primljeno 21. rujna 2016.)
UDK 050:272/273(497.5)
272-9(497.5)“1918/1923”

Kraj Prvog svjetskog rata značio je prekretnicu u hrvatskoj nacionalnoj povijesti. S druge strane Crkva u Hrvata suočila se s pokretom nižeg katoličkog klera koji je zahtijevao poboljšanje svoga materijalnog statusa. Ovaj pokret prerastao je s vremenom u reformni pokret ili tzv. »žuti pokret« koji je u svojim zahtjevima zalazio u crkvenu disciplinu tražeći velike reformske zahvate na tom području. Dok je službeni i poluslužbeni katolički tisak oštro nastupao prema reformnom pokretu liberalni tisak je s neskrivenim simpatijama gledao na sam pokret i otvoreno ga podržavao. Zahtjevi članova reformnog pokreta usko su se podudarali s liberalnim pogledom na Crkvu te su liberalne novine toga vremena veliki prostor davali reformašima i njihovim zahtjevima. Ovo otvoreno podržavanje reformnog pokreta od strane hrvatskog liberalnog tiska bilo je neupitno sve do donošenja Vidovdanskog ustava u lipnju 1921. godine. Zbog potpore koju je pokret uživao od strane tiska bliskog Pribičevićevoj Samostalnoj demokratskoj stranci hrvatski liberalni tisak potpuno mijenja svoj odnos prema reformnom pokretu. Od otvorene podrške na njega se sada gleda kao produženu ruku beogradske vlade kojom se želi oslabiti hrvatski nacionalni korpus, u kojem katolicizam ima bitnu ulogu. Osnivanje Hrvatske starokatoličke crkve krajem 1923. godine liberalni tisak popratiti će poprilično nezainteresirano.

Ključne riječi: reformni pokret, crkvena disciplina, katolicizam, katolički tisak, liberalni tisak, liberalizam, Vidovdanski ustav, Samostalna demokratska stranka

Reformni pokret nižeg katoličkog klera u Hrvatskoj trajao je od 1919. do 1923. godine. Za to je vrijeme prošao više faza razvoja. Djelovanje preteča reformnog pokreta (1917.—1918.) pokazalo je da dio nižeg klera nije bio zadovoljan tadašnjim odnosima unutar Katoličke Crkve. Ujedno je to bio nagovještaj da će uskoro doći do pokreta koji će imati za cilj provedbu reformi koje bi trebale demokratizirati katoličku crkvenu organizaciju i popraviti materijalni i društveni položaj nižeg klera. Svoj puni zamah reformni je pokret doživio u novonastaloj Kraljevini SHS. »Savremene želje«, odnosno zahtjevi katoličkih svećenika u Hrvat-

skoj, formulirani na tzv. »Boljševičkoj sinodi«, predstavljali su smjernicu u borbi za provedbu reformi u Katoličkoj Crkvi. Značajno je da nijedan zahtjev nije dirao u temeljna vjerska pitanja tj. dogme, nego su se isključivo kretali na području crkvene discipline i organizacije. Katoličke crkvene vlasti u Hrvatskoj oštro su osudile reformni pokret i njegove zahtjeve. Na prijelazu iz 1919. u 1920. godinu među svećenicima je došlo do diferencijacije oko pitanja daljnjeg vođenja akcije za reformu Katoličke Crkve. Većina je odlučno ostala na tome da se tražene reforme moraju provesti legalnim putem unutar Katoličke Crkve. Manjina je pak smatrala da je uspjeh moguć jedino ako se provede prekid svih veza s Katoličkom Crkvom i osnuje nova, neovisna vjerska zajednica. Koprivnička faza pokreta (1920.) pokazala je da jugoslavenski katolički episkopat, držeći se potpuno stava Svete Stolice prema češkom reformnom pokretu, nema namjeru prihvatiti sada ponešto izmijenjene zahtjeve sebi podređenog svećenstva i da je nasilno zauzimanje rimokatoličke župe te njeno pretvaranje u »hrvatsko-katoličku župu« neostvarivo. U svojoj posljednjoj fazi (razdoblje od 1921. do 1923.) reformni pokret zapada u naizgled bezizlaznu krizu i definitivno prekida organizacijske i dogmatske veze s Katoličkom Crkvom.

Političke stranke i skupine u Hrvatskoj gledale su na reformni pokret isključivo s aspekta svojih uskih političkih interesa. U svrhu suzbijanja reformnog pokreta katoličke crkvene vlasti imale su, na zakonu utemeljenu, podršku najviših državnih organa. Jedini način da se prevlada kriza pokreta i ostvari željena reforma bio je prelazak na starokatoličku vjeroispovijest. Nemogućnost provedbe reformi u Katoličkoj Crkvi u Hrvatskoj dovela je do stvaranja nove vjerske zajednice — Hrvatske starokatoličke crkve. Sva ta događanja pratio je onodobni hrvatski tisak, kako katolički, koji je od samih početaka izravno usmjeren protiv pokreta, tako i liberalni. U liberalnom tisku možemo pratiti dvije faze pisanja o reformnom pokretu. Prva obuhvaća razdoblje od 1917., dakle prije nego što se pokret uopće formirao, do 1921. godine, donošenja Vidovdanskog ustava. U tome razdoblju liberalni tisak uglavnom piše afirmativno o reformnom pokretu, a u razdoblju do 1923. počinje na cijeli pokret gledati kao na produženu ruku pretenzija beogradskih vlada. Tijekom toga razdoblja jedinu podršku dobivat će još samo od liberalnog tiska povezanog s Pribičevićevom Samostalnom demokratskom strankom. Cilj ovoga rada nije rekonstruirati događanja vezana uz djelovanje i organizaciju reformnog pokreta, nego prikazati kako je liberalni tisak pratio događanja na crkvenom polju od 1917., vremena koje je prethodilo pokretu, do 1923. godine kada je reformni pokret već konstituiran i smjera prema raskolu s Katoličkom Crkvom.

Razdoblje preteča reformnog pokreta (1917.—1918.)

Već u razdoblju pred Prvi svjetski rat počeli su se okupljati neki katolički svećenici na tajnim sastancima i raspravljati o aktualnim crkvenim problemima i mo-

gućnostima za njihovo rješavanje. Jedan od takvih sastanaka održan je pred Prvi svjetski rat u Rasinji, župi kojom je upravljao Stjepan Menziger,¹ kasnije jedan od pokretača reformnog pokreta. Sastanku su nazočili župnici Rikard Korytnik, Stjepan Zagorac i Stjepan Haberstock.² Svi će oni 1919. postati vodeće osobe reformnog pokreta.

Može se pretpostaviti je kako je izbijanje Prvog svjetskog rata onemogućilo daljnje razvijanje samog pokreta, odnosno kako nije pogodovalo daljnjem nastavku razgovora o konkretnim i aktualnim pitanjima crkvene stvarnosti toga vremena. Ovaj prividan mir trajao je do 1917. godine, kada polako izbijaju određeni znakovi među katoličkim svećenstvom koji ukazuju da među njima postoje određena previranja i nezadovoljstva u vezi s moralnim, disciplinskim, ekonomskim i socijalnim pitanjima.³ Odnosno, te iste, 1917. godine izbiti će dvije afere koje potvrđuju ranije rečenu tvrdnju. U prvom redu radi se o istupu solinskog natpopa don Nike Petrića s njegovom knjižicom *Rane u katoličkoj Crkvi* i tzv. *Svetokuzamskoj sinodi* održanoj iste godine u mjestu Sveti Kuzam kod Bakra.

Upravo je Niko Petrić prekinuo šutnju nezadovoljnog katoličkog svećenstva izdajući svoju knjižicu *Rane u katoličkoj Crkvi*. Knjižica je tiskana u Splitu 1917. godine. O Katoličkoj Crkvi Petrić kaže da je ona *Bogom ustanovljeno društvo, ona je savršena i bez mane* ali da i *poput drugih ljudskih društava ima svojih mana i rana koje se dadu liječiti*⁴ Zato zahtijeva da se *čista i uzvišena Kristova nauka što više oslobodi i pročisti od ljudskog upliva, i da se povrati na izvornu svoju čistoću*.⁵ Prema njemu tri su rane koje štete Katoličkoj Crkvi: farizeizam ili formalizam, klerikalizam i celibat.

Od sve te tri rane koje Petrić spominje u svojoj knjižici svakako najdublje za-
dire u crkvenu disciplinu govorom o celibatu.⁶ Pitanje ukidanja celibata bit će

¹ Menziger se od početka zalagao za raskid s Katoličkom Crkvom i za osnivanje posebne vjerske zajednice. On je bio prvi reformni svećenik u Hrvatskoj koji je prešao na starokatoličku vjeru koja tada na teritoriju Kraljevine SHS nije imala ni jednu svoju župu ili kakvu drugu organizaciju. (Niko PETRIĆ, »Uspomene iz godine 1919.«, *Hrvatski katolički kalendar Grgur Ninski*, Zagreb, 1939., 45; Zlatko MATIJEVIĆ, »Reformni pokret dijela nižega katoličkog svećenstva u Hrvatskoj (1919–1924. god.)«, *Povijesni prilozi* (dalje: PP), 8/1989., br. 9).

² Usp. *Starokatolička crkva u Jugoslaviji*, Beograd 1960., 30.

³ Usp. Viktor NOVAK, *Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb 1948., 85.

⁴ Niko PETRIĆ, *Rane u katoličkoj Crkvi*, Split 1917., 1.

⁵ Isto, 2.

⁶ Pitanje celibata u Hrvatskoj odnosno pitanje njegova dokidanja ne pojavljuje se prvi put u Petrićevoj knjižici. Već je Pavao Štoos u svojoj knjižici *O poboljšanju čudorednosti svećenika* tiskanoj u Zagrebu 1848. godine napao ustanovu celibata. Zanimljivo je što je njegov prijedlog naišao na odobravanje dijela svećenstva koje je javno odlučilo poduprijeti Štoosovu tezu o ukidanju celibata. Štoos je svoje teze poslije javno opozvao (usp. »Književnost«, *Novine dalmatinsko-hercegovačko-slavonske*, br. 23., 3. VI. 1848., 95; Velimir DEŽELIĆ, *Kardinal Haulik nadbiskup zagrebački*, Zagreb 1929., 96-103; Juraj KOLARIĆ, *Ekumenska trilogija*, Zagreb 2005., 647). S druge strane među *Zahtijevanjima naroda* iz 1848. nalazio se članak koji je tražio ukidanje celibata za katoličke svećenike. Ta točka izazvala je žestoku reakciju biskupa Jurja Haulika koji u svojoj okružnici o tome kaže slijedeće: *Osim toga nemogu mukom minuti i zamučati onu točku zahtjevanjah, nedavno u ime naroda nj. veličanstva podnesenih, koja govori o ukinutju celiba-*

jedno od središnjih pitanja reformnog pokreta i jedan od zahtjeva koje će reformni svećenici stavljati pred crkvene poglavare. Već samim time što Petrić prvi progovara nakon dužeg vremena o neopravdanosti celibata može se nazreti utjecaj liberalizma koji će dijelom utjecati na reformni pokret. Govoreći o celibatu autor započinje konstatacijom kako je celibat protiv naravi stvaranja jer je Bog odredio da se ljudi množe. Navodi kako i u Starom zavjetu Bog ne preporučuje celibat. Čak i od svih dvanaest apostola samo je Ivan bio neženja.⁷ Zato je za njega celibat *teško i nesnošljivo breme*.⁸ Prema njemu upravo celibat u Katoličkoj Crkvi uzrokuje farizeizam jer je garancija da mnoge svećeničke beneficije neće biti dotaknute.⁹ Petrić zatim nadodaje kako je sa socijalnog gledišta to *velika nepravda koja se protivi zdravom razumu*.¹⁰ Dakle, prema Petriću celibat je protiv naravi i za čovjeka je moralno nemoguće da čitav život živi u celibatu. Nagon za opstankom i potomstvom usađen je u ljudsku narav. Uvođenje obvezatnog celibata u Zapadnoj Crkvi za pape Grgura VII. autor pripisuje političkim

ta (beženstva duhovničkog) i promeni (latinskog) jezika svete liturgije. Točka ova veliku je pozornost svagde porodila i nije najbolje mnenje o hervatskom duhovničtvu pobudila, dapače je ovdashnoj apostolskoj (papsinskoj) nuncijaturi mnogo brige zadala. Ja sam tvrdo uveren, da predlog ovaj nije učinjen od strane duhovničtva, da uveren sam, da je, osim nekoliko njih, koji slese puteno nego duhovno, ova točka u duhovničtvu naše biskupije pobudila nepovoljno čuvstvo dapače gnjev. Biskup na kraju izražava gnjev zbog 30. zaključka Zahtijevanja naroda. Urednik Novina dalmatinskih-hervatskih-slavonskih to izričito opovrgava i kaže kako većina svećenika prihvaća tu točku, dapače ga svagde hvale i odobravaju osim nekoliko mračnjaka i jezuitah, koji nisu zadovoljni s jednom ženom. Nadalje se urednik okomio na sam celibat kao nešto neprirodno, kao nešto što nikah nije želio ni božji spasitelj ni njegovi učenci i neposredni apoštoli. Nego je celibat luda volja pape, koji je ovim okrutnim i nečovečnim zakonom privukao na se prokletstvo od milionah duhovnikah («Dalmacia, Hervatska i Slavonia», Novine dalmatinsko-hervatsko-slavonske (Zagreb), br. 41, 29. IV. 1848., 1). Na ovaj zahtjev reagirali su 23. lipnja 1848. svećenici i bogoslovi Zadarske nadbiskupije, koji su ga odlučno odbacili i potvrdili svojim potpisima («Protivno ozvanje /protestiranje/, Zora dalmatinska (Zadar), br. 25, 20. VI. 1848., 101). No, u Novinama J. Dovrančić odgovara na tu reakciju i kaže za celibat da se protivi božanskoj volji i nagonu prirode (Novine dalmatinsko-hervatsko-slavonske (Zagreb), br. 23, 3. VI. 1848., 96). Neki su u svojim zahtjevima otišli i dalje; tako Janko Uzelac, učitelj u Podravini, navodi iste godine kako su želje Podravaca da se olakša klericima napuštanje kleričkog staleža, ukinu redovnički zavjeti i crkveni redov, pričest dijeli pod obje prilike, popravi zakon o postu, ukinе zakon o obveznom nošenju svećeničke odječe i ukinе zakon o zabrani vjenčavanja inoверjера (Novine dalmatinsko-hervatsko-slavonske (Zagreb), br. 65, 24. VI. 1848., 3). Kroz cijelu 1848. Novine dalmatinsko-hervatsko-slavonske donose niz članaka o potrebi ukidanja celibata («Ostanci stare dobe», Novine dalmatinsko-hervatsko-slavonske (Zagreb), br. 87, 15. VIII. 1848., 1; «Cerkva i našа doba», Novine dalmatinsko-hervatsko-slavonske (Zagreb), br. 88, 17. VIII. 1848., 1-2; Novine dalmatinsko-hervatsko-slavonske (Zagreb), br. 91, 25. VIII. 1848., 7). Već 1849. donose samo jedan članak vezan uz temu ukidanja celibata (Novine dalmatinsko-hervatsko-slavonske (Zagreb), br. 28, 6. III. 1849., 3). Pitanje ukidanja celibata za katoličko svećenstvo plod je prosvjetiteljskih ideja koje su putem ideja Francuske revolucije preuzeli liberalni mislioci 19. stoljeća i duboko ga usadili u liberalno mnijenje toga vremena. Pitanje celibata nije tada bilo aktualno samo u revolucionarnim previranjima u Hrvatskoj. I Stjepan Radić je u Hrvatskom saboru jednom prilikom javno predložio ukidanje celibata za katoličke svećenike (SVEČENIK, «Ženidba katoličkih svećenika», Hrvatska njiva (Zagreb), br. 22-23, 1917., 382).

⁷ N. PETRIĆ, *Rane u katoličkoj Crkvi*, 35.

⁸ Isto, 37.

⁹ Isto, 38.

¹⁰ Isto, 39.

i crkvenim prilikama toga vremena.¹¹ Celibat je također prepreka pomirenju Zapadne i Istočne Crkve, ali i s protestantima, jer njihovo svećenstvo nikako ne bi poduprlo ustanovu celibata.¹² Svoj govor o celibatu završava sljedećim riječima: *Moje je čvrsto uvjerenje da kat. crkva ili prije ili kasnije ili svojevoljno ili prisiljena vanjskim okolnostima, doći će do toga, da će ukinuti obvezatni svećenički celibat. Iz toga ne slijedi, da u kat. crkvi među svećenstvom ne će biti celibata. Bit će ga i tada, i taj će celibat biti pravi, koji neće biti uzrokom hipokrizije, te rak-rane kat. klera...*¹³ I u dogovoru cenzoru Splitsko-makarske biskupije don Luki Grgiću Petrić će vrlo oštro tvrditi kako je celibat posljedica farizeizma.¹⁴

Crkvene vlasti Splitsko-makarske biskupije 15. svibnja 1917. prvo su osudile Petrićevu knjižicu zbog *sablažnjivih skoro heretičkih i heretičkih stavaka i jer je uopće napisana u protestantskom modernističkom duhu i smislu*. Ordinarijat je zatražio da se u roku od tri dana dostave sve tiskane knjižice.¹⁵ Petrić u otpisu ordinarijatu kaže kako u njoj ne nalazi nikakve heretičke stavke i da se rane o kojima govori ne odnose na doktrinu, već na disciplinu.¹⁶ Dana 13. svibnja 1917. godine dijecezanski cenzor donio je odluku prema kojoj se osuđuje knjižica don Nike Petrića *Rane u katoličkoj Crkvi* i zaključuje kako *veleč. Petrić nije samo arogantno, javno osudio Crkvene disciplinarne propise, nego je zapao u tolike sablažnjive tvrdnje i heretične ili blizu heretične bludnje na tešku sablazan čitalaca da barem donekle to popravi on mora javno opozvati i osuditi ex lege non solum ecclesiastica sed ex lege naturali, mislivši koliko je do njega, svoju sablažnjivu, otrovnu i pogubnu brošuru*.¹⁷ Sam Petrić napisao je vrlo oštar odgovor na cenzorovu osudu¹⁸ što je očito dovelo do poziva na odreku *ab officio et beneficio curato* od 16. lipnja 1917. godine od strane kaptolskog vikara Vincencija Palunka.¹⁹ Ukratko, Petrić je nakon objavljivanja svoje knjižice od Biskupskog Ordinarijata u Splitu 3. svibnja 1917. suspendiran od služenja sv. mise i strogo mu je zapovijedeno da obustavi daljnji tisak knjižice, a rukopis i sva ostala izdanja preda biskupskoj Kuriji. Kako to nije učinio, 7. srpnja 1917. oduzeta mu je župa i beneficij u Solinu. Protiv toga postupka na temelju kanona 22. dekreta *Maxima cura* uložio je utok, koji mu je kako sam svjedoči pomogao sastaviti kanonik Marko Kalogjera, koji ga je jedini podupirao u zahtjevima.²⁰ Žalbu koju je

¹¹ Isto, 36.

¹² Isto, 40.

¹³ Isto, 41; »Rane u katoličkoj Crkvi«, *Primorske novine* (Sušak-Rijeka), br. 137, 15. VI. 1917., 2-3.

¹⁴ Niko PETRIĆ, *Kad rimska Crkva progoni (Povijest moje suspenzije)*, Zagreb 1920., 16.

¹⁵ Isto, 5.

¹⁶ Isto, 6.

¹⁷ Isto, 15.

¹⁸ Isto, 15-25.

¹⁹ Isto, 26-27.

²⁰ Usp. Niko PETRIĆ, »Uspomene iz reformnog pokreta«, *Hrvatski katolički kalendar Grgur Ninski*, Zagreb 1937., 47; N. PETRIĆ, *Kad rimska Crkva progoni (Povijest moje suspenzije)*, 35-38.

poslao Svetoj Stolici također mu je pomogao sastaviti Marko Kalogjerá.²¹ Dana 17. kolovoza 1917. u Beču ga je primio apostolski nuncij i njegovu molbu prosljedio u Rim.²² Odgovor iz Rima stigao je vrlo brzo. Već u studenom 1917. odgovoreno je iz Rima s *Lectum*, što će u svojim sjećanjima na reformni pokret potvrditi i sam Petrić. Prema pisanju tadašnjeg tiska to je značilo da zahtjevu nije udovoljeno ili da zahtjev nije dostojan odgovora. Time je potvrđena odluka o suspenziji Nike Petrića.²³ Nakon neuspjelog priziva na Svetu Stolicu Petrić napušta svećenički stalež i odlazi u Rijeku gdje se počeo baviti svjetovnim zanimanjem; postao je trgovac vinom.²⁴

Liberalni tisak pokazao je velike i neskrivene simpatije za Petrićev tekst, ali očito ga nije ozbiljno shvaćao. O tomu svjedoči i tekst u *Hrvatskoj njivi*, u kojem stoji kako bi *slučaj i iznesene misli dobili tek onda za našu javnost i za naš kulturni život veće značenje, kada bi za njima stajao čovjek velike moralne vrijednosti. A ljudi koji poznaju izbliza solinskog natpopa to poriču. Zato je taj slučaj tek prosti dnevni kuriozitet.*²⁵ *Hrvatska straža* nazvala je Petrićevo knjižicu *dragocjenim biserom u prilog liberalizmu.*²⁶

Petrićeva knjižica svakako sadrži niz elemenata koji će biti glavni motivacijski razlozi reformnog pokreta, čime je on jedan od preteča reformnog pokreta, a poslije i njegov aktivan sudionik. Pitanja koja je otvorio svojom knjižicom kao i njegova suspenzija i napuštanje kleričkog staleža učinit će ga jednom od vodećih osoba reformnog pokreta.²⁷ Tiskanje njegove knjižice u prvom redu znači iskorak onog dijela nezadovoljnog katoličkog svećenstva koje je smatralo da je reforma Crkve nužna. Iako *Rane u katoličkoj Crkvi* ne zadiru u doktrinu nego samo propituju disciplinu Crkve, odmah po izlasku naišle su na velik otpor crkvene hijerarhije Splitsko-makarske biskupije. Takvu reakciju može se protumačiti samo u kontekstu vremena koje je još od pape Pia X. bilo obilježeno snažnim antimodernizmom u Katoličkoj Crkvi, pa je ovakva reakcija crkvenog vrha razumljiva samo u tom kontekstu.

²¹ N. PETRIĆ, »Uspomene iz reformnog pokreta«, 47.

²² Isto.

²³ Usp. N. PETRIĆ, »Uspomene iz reformnog pokreta«, 47; »Afera don Nike Petrića«, *Obzor* (Zagreb), br. 318, 1. XI. 1917., 3.

²⁴ Usp. N. PETRIĆ, »Uspomene iz reformnog pokreta«, 47; »Reformacija katoličkog klera«, *Jugoslavenska njiva* (Zagreb), br. 12, 1919., 184.

²⁵ V. K. D., »Niko Petrić. Rane u katoličkoj Crkvi«, *Hrvatska njiva* (Zagreb), br. 18, 1917., 322.

²⁶ »Rane u katoličkoj Crkvi«, *Hrvatska straža* (Zagreb), 16/1917., 419.

²⁷ Vladimir Vučić pisat će u *Starokatoličkom glasniku* 1963. kako niti Petrić niti njegova knjižica nisu utjecali na reformni pokret, kao i to da Petrić uopće nije bio aktivan u tome pokretu, dapače da je cijelo vrijeme bio pasivan sudionik te da se aktivirao tek kad je 1923. priznata Hrvatska starokatolička crkva. (Vladimir VUČIĆ, »Reformni pokret«, *Starokatolički glasnik* (Zagreb), br. 6, 1963., 7); Ovakav stav koji izričito negira Petrićevu aktivnu ulogu u reformnom pokretu proizlazi iz kasnijih događanja u Hrvatskoj starokatoličkoj crkvi koju su potresali veliki sukobi i raskoli, a sam Petrić imao je velikog udjela u svemu tome. Z. MATIJEVIĆ, »Reformni pokret dijela nižeg katoličkog svećenstva u Hrvatskoj (1919–1924. god.)«, 3; Zlatko MATIJEVIĆ, *U sjeni dvaju orlova*, Zagreb 2005., 219-220.

Gotovo istodobno s pojavljivanjem Petrićeve knjižice katolički svećenici bakarskog kotara i grada Bakra održali su 27. travnja 1917. sastanak u Sv. Kuzmi iznad grada Bakra. Motivacija sastanka bila je isključivo socijalne naravi, za razliku od Petrićeve knjižice koja je sadržavala i određene liberalne poglede na katoličku disciplinu. Godine 1917. u liberalnim *Primorskim novinama* objavljen je članak pod nazivom *Materijalne prilike svećenstva u našem Primorju*, svojevrsna deklaracija svećenika bakarskog kotara upućena biskupskom ordinarijatu u Senju.²⁸ Glavni organizator i sastavljač pisma bio je trsatski župnik Andrija Rački.²⁹ Velika ratna neimaština koja je zahvatila stanovništvo Austro-Ugarske ratnih godina odrazila se i na materijalni položaj katoličkog svećenstva, osobito župnika i kapelana, stoga je pismo bilo odgovor na takvo teško stanje. I u samom uvodu *Primorskih novina*, koje donose cjelovit tekst pisma, navodi se kako je *uslijed prekomjerne skupoće, koja je svuda zavládala, palo i svećenstvo našega kraja u nevolju*.³⁰ Andrija Rački u *Spomen knjizi župe na Trsatu* navodi kako je cilj sastanka u Sv. Kuzmi bio radi pravednije raspodjele crkvenih dobara čime bi se olakšao težak socijalni položaj nižeg svećenstva u Primorju.³¹

Oštar i polemičan ton *Spomenice* bio je svojevrsna kritika nižeg katoličkog klera usmjerena prema njegovim biskupima. Sama *Spomenica* obiluje latinskim izrazima i citatima kanonskog prava koji upućuju na to da su biskupi dužni brinuti se o materijalnim potrebama svojih svećenika. Tako da završava vrlo ostrim tonom: *Bogatstvo velikih nadarbenika u Hrvatskoj i Slavoniji s jedne, a skrajnji pauperizam najveće većine klera s druge strane jest doista sramota današnjeg vijeka! To se stanje protivi nauci Kristovoj! To se stanje protivi demokratskoj lozinci: jedinstvo, bratstvo i sloboda! A prema nauci božanskog utemeljitelja i kršćanstvo je u biti demokratsko!... Neka episkopat Hrvatske i Slavonije učini svoju dužnost*.³² Uredništvo *Primorskih novina* koje je odmah stalo uz sudionike *Svetokuzamske sinode* otvoreno piše o teškim materijalnim prilikama svećenika senjsko-modruške biskupije, koja je od svih hrvatskih biskupija najsiromašnija, te u jednom članku donoseći statistiku svećeničkih prihoda kaže da je bolje da mladi ljudi ni ne ulaze u svećenstvo ako ih biskupija nije u stanju materijalno zbrinuti.³³ Fran Binički, svećenik senjsko-modruške biskupije i istaknuti član *Seniorata* i Hrvatskog katoličkog pokreta, u *Vrhbosni* napao je autora *Spomenice* i

²⁸ »Materijalne prilike svećenstva u našem Primorju«, *Primorske novine* (Sušak-Rijeka), br. 111, 12. V. 1917., 1.

²⁹ Robert SKENDEROVIĆ, »Andrija Rački i »Svetokuzamska sinoda« 1917. godine«, *Riječki teološki časopis* (dalje: RTČ), 16/2007., br. 2, 325.

³⁰ »Materijalne prilike svećenstva u našem Primorju«, *Primorske novine* (Sušak-Rijeka), br. 111, 12. V. 1917., 1.

³¹ ARHIV ŽUPE SV. JURJA TRSAT (dalje: AŽJT), *Spomen knjiga župe na Trsatu*, 123.

³² »Materijalne prilike svećenstva u našem Primorju«, *Primorske novine* (Sušak-Rijeka), br. 111, 12. V. 1917., 1.

³³ »Pitanje povećanja plaće za svećenstvo biskupije senjsko-modruške«, *Primorske novine* (Sušak-Rijeka), br. 112, 13. V. 1917., 2.

nazvao ga *jadnim čovjekom, koji služi na sramotu crkvi i svećenstvu, jer je crkva katolička savršeno nejednako društvo, što ga je uredio sam Isuskrst. A kako se ustanova Isuskrstova ne može mijenjati, očito je da ustav crkve mora ostati do konca svijeta jednak. O demokraciji crkve, mogu govoriti samo neupućeni ljudi i oni koji su s crkvom raskrstili.*³⁴ Vrlo brzo uslijedio je od strane jednog dijela svećenstva opoziv *Spomenice*, ali ga uredništvo *Primorskih novina* nije htjelo objaviti smatrajući da je opoziv izvršen pod pritiskom i kako to nije više samo stvar Crkve nego *to je stvar naroda i čitave naše javnosti i ne će više silaziti s dnevnog reda, niti se može ugušiti nasiljem nad pojedinim svećenicima.*³⁵ Dana 26. svibnja javio se autor pod pseudonimom *Svećenik*, koji u članku *Na adresu popa Stipe Vučetića*, tada zastupnika Stranke prava (frankovaca) u Saboru, brani *Spomenicu* i razloge njezina pisanja. I ovdje autor samo progovara o teškom materijalnom položaju svećenstva i kritizira svećenike koji su materijalno zbrinuti. Zanimljiv je i dio u kojem pokazuje odanost svome biskupu kada kaže: *Gdje je ondje napadaj na našeg biskupa dr. J. Marušića?* i u isto vrijeme sam odgovara: *Pisac biskupa svoga nadasve poštuje, ali pisac je ogorčen radi zapostavljanja materijalnog stanja svoje halje. Zato je ono napisano.*³⁶ Robert Skenderović smatra da je autor članka sam Andrija Rački, glavni organizator sastanka u Sv. Kuzmi i sastavljač *Spomenice*.³⁷ Tomu u prilog može ići i zapis Andrije Račkog u *Spomen knjizi župe na Trsatu* kako je jedini cilj njihova okupljanja u Sv. Kuzmi bilo poboljšanje materijalnog stanja primorskog svećeništva, a ne ikakav sukob s nadležnim crkvenim vlastima.³⁸ To je vidljivo i iz ovoga članka jer njegov autor želi problem svesti samo na materijalna pitanja ne proširujući ga ni na što drugo.

Izgleda da su se do kraja svibnja svi potpisnici *Spomenice* osim Andrije Račkog povukli. No, Rački je potporu dobio iz drugih krajeva. *Primorske novine* 1. lipnja objavljuju članak pod pseudonimom *Banovinski župnik* koji također ističe nepodnošljivo stanje nižeg klera i traži pravedniju preraspodjelu crkvene imovine jer bi se time riješili njihovi materijalni problemi. Autor ovoga članka polemичnim tonom ide puno dalje od *Spomenice* te se obrušava na kanonsku poslušnost koju svećenici duguju biskupu i traži organiziranje staleškog društva i časopisa koji bi zastupao njihova prava. Koliko je daleko otišao svjedoči i izjava: *I ta nam dakle točka pruža obilje gradje, da budemo socijaliste. Trebat će dakle pokret svećenstva proširiti, pa početi borbu za materijalno-pravno poboljšanje odnošaja naših.*³⁹ Za razliku od Račkog koji je svrhu sastanka u Sv. Kuzmi svo-

³⁴ Fran BINIČKI, »Stramputice«, *Vrhbosna* (Sarajevo), br. 10-11, 5. VI. 1917., 138-141.

³⁵ »K spomenici svećenstva bakarskog kotara«, *Primorske novine* (Sušak-Rijeka), br. 119, 23. VI. 1917., 2-3.

³⁶ »Na adresu popa Stipe Vučetića«, *Primorske novine* (Sušak-Rijeka), br. 122, 26. V. 1917., 2.

³⁷ Usp. R. SKENDEROVIĆ, »Andrija Rački i »Svetokuzamska sinoda« 1917. godine«, 329.

³⁸ AŽJT, *Spomen knjiga župe na Trsatu*, 123.

³⁹ BANOVINSKI ŽUPNIK, »Svećenstvo grada Bakra i kotara za poboljšicu beriva — i banovinski kler«, *Primorske novine* (Sušak-Rijeka), br. 126, 1. VI. 1917., 2.

dio na poboljšanje materijalnih prilika, autor ovog članka otišao je puno dalje zadirući čak i u crkvenu disciplinu, ali i na svojevrsan način najavio organizirane reformnog pokreta koji će nastati dvije godine poslije.

Akcija primorskih svećenika potporu je dobila i od nepoznatog autora u *Hrvatskoj njivi*.⁴⁰ Iako je članak uglavnom cenzuriran, taj svećenik *demokrata*, u svome zaključku zahtjeva poboljšanje života nižeg svećenstva na području hrvatsko-slavonske crkvene pokrajine i to iz velikih dobara koje Crkva posjeduje u Hrvatskoj i Slavoniji. Čak ide i toliko daleko da zahtjeva autonomiju hrvatsko-slavonske crkvene pokrajine, iako ne precizira što pod tim misli.⁴¹

Dok je Petrićeva knjižica zadirala duboko u crkveno ustrojstvo i njezinu disciplinu te kao takva sadržavala mnoge elemente koje će poslije preuzeti reformni pokret, sa *Svetokuzamskom sinodom* bilo je drukčije. Potpisnici *Spomenice* jesu prekršili neka crkvena pravila, osobito o načinu održavanja i sazivu svećeničkih sastanaka, ali je njihov jedini cilj bio da se uredi materijalno stanje nižeg katoličkog svećenstva na području hrvatsko-slavonske crkvene pokrajine. Dok se kod Petrića mogu naći mnogi elementi koji zadiru u disciplinu Crkve i čak traže veći stupanj demokratičnosti u njoj, kod zahtjeva svećenika okupljenih u Sv. Kuzmi toga nema.

Oštar i odrješit odgovor crkvenog vrha na Petrićevu knjižicu i *Svetokuzamsku sinodu* učinio je da više do kraja 1917. godine nijedan katolički svećenik nije na ovakav način istupio u javnost. No, ostaje nesporna činjenica da su oba slučaja pokazala nezadovoljstvo dijela katoličkog svećenstva u Hrvatskoj, stoga tijekom 1918. godine u liberalno orijentiranim novinama, kao što je bila *Hrvatska/Jugoslavenska njiva*, izlaze nepotpisani članci ili članci pod pseudonimom koje su objavljivali nezadovoljni svećenici. Danas je teško utvrditi tko su bili autori tih članaka, ali za većinu se zna da je to bio tadašnji kapucin iz Rijeke o. Jeronim Tomac.⁴² U ljeto 1918. u Župi Dekanovec u Međimurju sastala su se tri katolička svećenika — Vinko Žganec,⁴³ Đuro Vilović⁴⁴ i o. Jeronim (Dragutin To-

⁴⁰ Tekstove u *Hrvatskoj njivi* protiv celibata pisali su Jeronim (Dragutin) Tomac i Đuro Vilović.

⁴¹ *Hrvatska njiva* (Zagreb), 1917., br. 13, 224.

⁴² HRVATSKI DRŽAVNI ARHIV (dalje: HDA), *Ostavština dr. Dragutina (Jeronima) Tomca*, Korespondencija Tomac-Petrić, Zagreb 23. IX. 1937., kut. 2, fasc. 6; Niko PETRIĆ, «Hrvatski reformni pokret. Uspomene iz godine 1918. i 1919.», *Hrvatski katolički kalendar Grgur Ninski*, Zagreb 1938., 44.

⁴³ Vinko Žganec (Vratišinec 22. I. 1890. — Zagreb, 12. XII. 1976.) osim što je bio aktivan sudionik reformnog pokreta, nakon napuštanja svećeničke službe bavio se pravom, a nakon toga privatno je započeo s etnomuzikološkim istraživanjima. Bio je član JAZU-a. Glavno djelo mu je *Narodne popijevke Hrvatskog Zagorja*, tiskano u tri sveska («Vinko Žganec», *Leksikon Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*, Zagreb 1974., 1093; «Vinko Žganec», *Muzička enciklopedija*, sv. 3., Zagreb 1977., 774; «Vinko Žganec», *Hrvatski leksikon*, Zagreb 1997., 728-729).

⁴⁴ Đuro Vilović (Brela, 11. XII. 1889. — Bjelovar, 22. XII. 1958.), književnik i publicist. Svojom prozom zauzima vidno mjesto u hrvatskoj beletristici. Nakon što je napustio svećeništvo radio je kao novinar u zagrebačkim i beogradskim dnevnim listovima. Tijekom Drugog svjetskog rata pristupio je četnicima i našao se u krugu najbližih suradnika Draže Mihailovića. Prvo značajnije djelo mu je spjev o Mihovilu Pavlinoviću, ali profilirao se isključivo kao prozni pisac. Važnija djela su mu: *Esteta* (1919.), *Međimurje*

mac).⁴⁵ Raspravljali su o potrebi reforme u cijeloj Katoličkoj Crkvi, a posebno u provedbi reformi organizacije Katoličke Crkve u Hrvatskoj. Vilović i Žganec trebali su poduzeti korake u vezi s organiziranjem pokreta u sjevernoj Hrvatskoj. Glavno pitanje kojim su se bavili bilo je supitanje celibata i zavjeta čistoće katoličkih redovnika. Konačan rezultat dogovora bio je da svatko od njih promiče ideju reforme u svom krugu djelovanja i da se u tisku objavljuje što više članka kako bi se pridobilo i pripremlilo laike i svećenike za pokret usmjeren reformi Katoličke Crkve.⁴⁶

Tako je 1918. izašao članak koji raspravlja o celibatu, a potpisao ga je autor pod pseudonimom *Svećenik* koji se *prilično* široko osvrće na pitanje celibata izražavajući javno kako je većina katoličkog klera protivna celibatu, kao i sav prosvijetljeni narod. Zatim pozdravlja pojedince iz *slobodoumnog klera, kao reprezentante svojih supatnika* koji su istupili protiv te institucije.⁴⁷ Autor navodi mnoge argumente protivne ustanovi celibata na tragu liberalnih shvaćanja svoga vremena. Za njega je celibat glavni uzrok nedostatka svećeničkih zvanja u Zagrebačkoj dijecezi i štetan je za pojedince i Crkvu jer je mnoge *upropastio tjelesno, duševno i moralno*. On nanosi štetu odgoju svećeničkog pomlatka i u isto vrijeme nanosi štetu državi i društvu jer je mnoge *zdrave i sposobne ljude oteo svome naravnom pozivu po toj neprirodnoj instituciji*. Nakon toga slijedi poduža povijest uvođenja celibata u Katoličku Crkvu, a članak zaključuje tvrdnjom kako je *celibat breme teško i nesnosno, koje je Crkva natovarila na ledja svome svećenstvu, a ta Crkva ni prstom ne će da makne, da to breme olakša*.⁴⁸ Na taj članak nadovezao se svojim člankom autor koji se potpisao kao *Katolik-svjetovnjak* koji otvoreno podupire ukidanje celibata smatrajući ga *kao društvenu sramotu*.⁴⁹ Potvrđujući sve rečeno u prethodnom članku i taj pisac na kraju kaže kako je *naša dužnost da se odazovemo ovom piscu svećeniku, pa da sva naša inteligencija podupre borbu za dokinuće sredovječnog duševnog ropstva našeg svećenstva*.⁵⁰ Ta dva članka objavljena u *Hrvatskoj knjivi* 1918. godine pokazatelj su očitih liberalnih tendencija dijela katoličkog svećenstva, ali i katoličkog laikata, koje je svoje nezadovoljstvo postojećim stanjem u Crkvi uglavnom

(1923.), *Hrvatski sjever i jug* (1930.), *Majstor duša* (1931.), u kojem tematizira pitanje celibata s psihološko-moralne strane, *Tri sata* (1935.) i *Zvono je oplakalo djevicu* (1938.) (*Književni godišnjak*, Krsto Špoljar — Miroslav Vaupotić (ur.), Zagreb 1961., 221-222; Krešimir NEMEC, «Svi paradoksi Đure Vilovića», Đuro VILOVIĆ, *Majstor duša*, Zagreb 2003., 231-253; «Đuro Vilović», *Hrvatski leksikon*, Zagreb 1997., 643-644; Strahimir PRIMORAC, «Bilješka o piscu», Đuro VILOVIĆ, *Picukare*, Zagreb 2010., 311-312).

⁴⁵ Tomac je 21. VIII. 1918., koristeći se pravom na ljetni odmor, otišao iz Rijeke u Dekanovec, Medimurje, gdje je tada župnik bio Vinko Žganec (HDA, *Ostavština dr. Dragutina /Jeronima/Tomca*, Korespondencija Tomac — Petrić, kut. 2, fasc. 6)

⁴⁶ Usp. Z. MATIJEVIĆ, *U sjeni dvaju orlova*, 221.

⁴⁷ SVEĆENIK, «Ženidba katoličkih svećenika», *Hrvatska knjiva* (Zagreb), br. 22-23, 1918., 382.

⁴⁸ Isto, 382-386.

⁴⁹ KATOLIK-SVJETOVNJAK, «Ženidba katoličkih svećenika», *Hrvatska knjiva* (Zagreb), br. 36, 1918., 618.

⁵⁰ Isto, 618-619.

izražavao raspravom o celibatu. Ovdje ponovno treba napomenuti kako će pitanje održivosti celibata biti jedno od ključnih pitanja koja će pred crkveni vrh i širu javnost stavljati reformni pokret. Na članke je reagirao *Katolički list*. Uredništvo je već početkom travnja 1918. otvoreno napalo *Hrvatsku njivu* kako vodi javni rat protiv Katoličke Crkve.⁵¹ Tako se Pavao Lončar, svećenik i pripadnik Hrvatskog katoličkog pokreta, kasnije jedan od istaknutijih članova orlovskog pokreta, sredinom lipnja 1918. osvrnuo na članak *Ženidba katoličkih svećenika* te nastojao obraniti službeno stajalište Katoličke Crkve prema celibatu.⁵²

Nakon toga u *Hrvatskoj njivi* izašla su tri članka koja je potpisao pod pseudonimom *Jedan svećenik* riječki kapucin o. Jeronim Tomac. U prvome, *Ispovijest jednog svećenika*, također piše o potrebi ukidanja celibata govoreći o svome primjeru sazrijevanja od najranijih dana preko formacije kod hrvatskih kapucina do dana kada je napisao članak. Opisujući svoje moralne dileme oko opravdanosti celibata kaže kako je *zakon celibata neodrživ* te da *zakon celibata sili svećenike da budu farizeji: jedno naučavaju, a drugo čine*. Zanimljiv je i pomalo patetičan ton kojim autor piše, osobito kada kaže: *ovo je moja ispovijest, ovo je krik potlačene i prevarene svećeničke duše. Da me nije sjemenišni odgoj zavarao i prevario nadom, da ću u sebi moći ugušiti zahtjev ljubavi, ne bih se bio dao nikada rediti, bio bih žrtvovao svoju čežnju za svećeničkim stališem, da ne budem farizej*.⁵³ Početkom 1919. uslijedio je i drugi njegov članak, *Farizejstvo u katoličkoj Crkvi*. Nakon povijesnog uvoda o farizejima i samom pojmu farizejština autor progovara kako je glavna odlika farizejštine u Crkvi da se *boji istine i nastoji svim mogućim sredstvima zapriječiti otvorenu i iskrenu kritiku prema Crkvi*. Tako se Crkva odnosi u svome odgoju, u svome pisanju i u svome tisku. Potom kaže kako je sasvim normalno i kako *svaki zdravi organizam upravo ide za tim, da olakša slobodnu kritiku onih nezdravih pojava koje u njemu zavladaavaju, da se time upoznaju i izliječe. Ali Crkva radi farizejske tjesnogrudnosti, koja u njoj prevladava, ne uživa te pogodnosti*. Prema njemu Crkva se boji istine i zdrave kritike svojih članova i službenika i zato ne može ozdraviti od farizejštine. Žestoko se obrušuje na crkvene povlastice i udobnost svećeničkog staleža, ali i redovništva. Napada i istaknute predstavnike Katoličkog pokreta, osobito Petra Rogulju. Ne zaboravlja ni celibat, koji je za njega samo karika u nizu crkvene farizejštine. U istom tonu i završava članak pozivajući na rušenje farizejskog sustava koji vlada u Crkvi, sistem *zabašuravanja istine, poljepšavanja stvari i farizejskog pretvaranja, ono zakonsko zabranjivanje slobodne kritike crkvenih prilika, one cenzure, one suspenzije i izopćenja... Kriv je tomu onaj farizejski sistem, na koji se mi obaramo i koji moramo srušiti, makar nam u tome pomogli i framazuni*.⁵⁴ Kratkim uvidom u ova dva članka Jeronima (Dragutina)

⁵¹ «Hrvatska njiva», *Katolički list* (Zagreb), br. 15, 11. IV. 1918., 176.

⁵² Pavao LONČAR, «Ženidba katoličkih svećenika», *Katolički list* (Zagreb), br. 25., 20. VI. 1918., 277-279.

⁵³ JEDAN SVEĆENIK [Jeronim TOMAC], «Ispovijest jednog svećenika», *Hrvatska njiva* (Zagreb), br. 40, 1918., 680-681.

Tomca može se zaključiti kako on ostaje na tragu dogovora iz Dekanovca stavljajući u prvi plan pitanje celibata i reforme odnosa u Crkvi. Na isti način može se vidjeti kako autor ostaje dosta na tragu razmišljanja Petrićevih *Rana u katoličkoj Crkvi*, osobito vezano uz pitanje celibata i farizejštine. Posljednji članak koji je Tomac objavio u *Jugoslavenskoj njivi* 1919. odnosi se na otpadništvo, apostaziju, katoličkog svećenstva u prvoj godini nakon kraja rata. On za to krivi samu Crkvu jer guši svaki oblik demokratizma i slobode savjesti svojim uskogrudnim službenim sistemom i despotizmom. Ponovno se okomljuje na *sistem lice-mjerstva, sistem tjesnogrudnosti, sistem farizejstva. Svi protagonisti toga sistema, svi njihovi epigoni i epigončići boje se istine, boje se slobodne kritike i shvaćanja koje nije stegnuto i okovano u uske granice zakona i dekretah crkvenih*. Optužuje Crkvu da se boji rasprave o zastarjelosti starih i preživjelih formi, kao i da ponižava čovjeka time što mora pogaziti svoju savjest i svoj karakter želi li ostati službenik Crkve. Glavne krivce prvenstveno vidi u najvišim krugovima Crkve u Rimu, a zatim u biskupima koji podržavaju taj sustav vrijednosti i funkcioniranja na koji se autor silovito obrušio u svome članku.⁵⁴ Na te Tomčeve članke uslijedio je odgovor dr. Josipa Pazmana u *Katoličkom listu*. Pazman se osobito pozabavio *Ispoviješću jednog svećenika* gdje je detaljnom analizom Tomčeve *Ispovijesti* prilično oštro i britko napao samog autora izlažući nauk Katoličke Crkve o celibatu. Osobito je autoru zamjerio što je članak objavio u *socijalističkim i bezvjerskim novinama*.⁵⁵

Svojim člankom u *Jugoslavenskoj njivi* javio se i Niko Petrić početkom 1919. godine. Petrić uglavnom ponavlja sve što je napisao u *Ranama*, ali pokazuje i stanovito zadovoljstvo što se razmišljanja prema reformi pokreću, bez obzira na to što mnogi tako riskiraju gubitak beneficija.⁵⁷ Međutim Petrić otvara i jednu drugu temu, koja će također imati veliku ulogu u reformnom pokretu — pitanje nacionalnog ujedinjenja koje će za sobom povlačiti i pitanje vjerskog ujedinjenja Istočne i Zapadne Crkve. Ovaj čimbenik stalno će se provlačiti kroz djelovanje svećenika reformnog pokreta, iako neće biti nužno dominantan. Nacionalni čimbenik postati će puno važniji u vrijeme konstituiranja Hrvatske starokatoličke crkve. Na tom tragu u istom časopisu početkom 1919. izaći će nekoliko članaka vezanih uz nacionalno, a time i vjersko ujedinjenje južnih Slavena. Autor članaka Denis Ivan detaljno će analizirati odnose katolicizma i pravoslavlja na prostoru Kraljevstva SHS s očitim naglaskom kako nacionalno ujedinjenje sada

⁵⁴ JEDAN SVEĆENIK [Jeronim TOMAC], »Farizejstvo u katoličkoj Crkvi«, *Jugoslavenska njiva* (Zagreb), br. 10, 1919., 154-156.

⁵⁵ JEDAN SVEĆENIK [Jeronim TOMAC], »Apostazije katoličkih svećenika«, *Jugoslavenska njiva* (Zagreb), br. 29, 1919., 461-462.

⁵⁶ Usp. Josip PAZMAN, »Ex ore tuo te iudico«, *Katolički list* (Zagreb), br. 1, 2. I. 1919., 3-6; ISTI, »Ex ore tuo te iudico«, *Katolički list* (Zagreb), br. 2, 9. I. 1919., 15-18; ISTI, »Ex ore tuo te iudico«, *Katolički list* (Zagreb), br. 3, 16. I. 1919., 30-32.

⁵⁷ Usp. Niko PETRIĆ, »Reformacija katoličkog klera«, *Jugoslavenska njiva* (Zagreb), br. 2, 1919., 184-185.

treba dovesti do vjerskog ujedinjenja. Odlazi toliko daleko da predlaže osnivanje *Nove Crkve, koja neće živjeti samo u episkopatu i svećenstvu uza nj...*⁵⁸ Javili su se i otvoreni istupi protiv vjeronauka u školama i protiv povezanosti Crkve i države.⁵⁹

Kraj Prvog svjetskog rata i nestanak Austro-Ugarske Monarhije doveli su do stvaranja nove južnoslavenske države Kraljevstva/Kraljevine SHS. Upravo je nestanak Monarhije otvorio prostor za početak promicanja liberalnih ideja dijela katoličkog svećenstva koji su do tada, uglavnom kroz liberalni tisak, promicali svoje ideje. Uska povezanost Habsburgovaca, tradicionalnih zaštitnika Katoličke Crkve, i same Crkve tijekom stoljeća očitovale se u svim sferama javnog života. Kao jedan od stupova Monarhije Crkva je uživala velike povlastice i snažno utjecala na društveni život. Ta uska povezanost najbolje se u ovom slučaju očitovale pri zapljeni knjižice *Rane u katoličkoj Crkvi*, što je bila zajednička akcija Crkve i austrougarskih državnih vlasti. Slobodno se može pretpostaviti kako bi državne vlasti Monarhije sigurno pomogle Crkvi u slamanju bilo kakvog pokušaja organiziranja svećenstva s ciljem provedbe reformi u samoj Crkvi.⁶⁰ Silaskom s političko-društvene scene Habsburgovaca kao tradicionalnih zaštitnika katolicizma otvorio se prostor za reformno djelovanje dijela nižeg katoličkog klera. Iz svega prije rečenog može se uočiti da su pretpostavke za takav pokret počele već 1917. godine i da su počeci vezani uza sve očitije nezadovoljstvo položajem nižeg svećenstva u Monarhiji, a najviše se očitovalo različitim novinskim člancima objavljivanim u časopisima liberalnog usmjerenja. U središtu interesa reformnih svećenika toga predreformskog razdoblja bila su dva ključna pitanja — pitanje celibata i pitanje pravednije raspodjele crkvenih beneficija. Tomu se kao relativno sporedni mogu pridodati i odnosi u Crkvi koji su dovodili do farizejštine i krutog stava prema svakom reformnom pokušaju, a što je opet posljedica snažnog antimodernizma Crkve u prvoj polovini 20. stoljeća. Pitanje celibata bilo je svakako najaktualnije. Tako su primjerice u bečkom Carevinskom vijeću češki zastupnici svećenici Staněk i Zahradnik-Brodský, budući vođa reformnog pokreta u Češkoj, podnijeli interpelaciju u vezi s celibatom.⁶¹ U Hrvatskom saboru to je učinio Stjepan Radić.⁶² Matijević smatra kako su između Radića i predstavnika reformnog pokreta postojale uske veze koje su ga potaknule na saborski angažman protiv celibata.⁶³ Tomu u prilog ide i činjenica da su predstavnici nezadovoljnog svećenstva održali potkraj 1918. godine sastanak s

⁵⁸ Usp. Denis IVAN, »Religiozni problem južnih Slavena«, *Jugoslavenska njiva*, br. 13, 1919., 200-203; ISTI, »Religiozni problem južnih Slavena«, *Jugoslavenska njiva* (Zagreb), br. 14, 1919., 214-219.

⁵⁹ Davorin TRSTENJAK, »Vjeronauk u školi«, *Jugoslavenska njiva* (Zagreb), br. 16, 1919., 252-253.

⁶⁰ Z. MATIJEVIĆ, »Reformni pokret dijela nižeg katoličkog svećenstva u Hrvatskoj (1919-1924. god.)«, 8.

⁶¹ Usp. N. PETRIĆ, »Reformacija katoličkog klera«, *Jugoslavenska njiva* (Zagreb), br. 12, 1919., 184.

⁶² Ante DONKOVIĆ, »Stjepan Radić«, *Starokatolik* (Zagreb), br. 8, 31. VIII. 1928., 1.

⁶³ Usp. Z. MATIJEVIĆ, »Reformni pokret dijela nižeg katoličkog svećenstva u Hrvatskoj (1919-1924. god.)«, 8.

predstavnicima HPSS-a. Sastanku su prisustvovali Stjepan Radić, Vladko Maček i Josip Predavec⁶⁴ te svećenici Ante Donković i Rikard Korytnik, član privremenog odbora HPSS-a 1914. godine.⁶⁵ Očito je da su predvodnici reformnog pokreta tražili i političku potporu, a kao najpogodnija stranka pokazao se HPSS, već samim time što je Korytnik bio jedan od osnivača stranke, ali i zbog izraženog antiklerikalizma i antikaticizma Stjepana Radića.⁶⁶ Osim pitanja celibata jedan od motiva početka reformnog pokreta bit će i pitanje položaja Katoličke Crkve u Kraljevini SHS. Kod stvaranja nove države južnih Slavena otvorit će se i pitanje vjerskog ujedinjenja, odnosno reformski svećenici sve će više zahtijevati da se nadiđu barijere koje razdvajaju katolicizam i pravoslavlje, a s druge strane težit će se da Crkva dobije što više narodni karakter i obilježja.

Od 1919. do Vidovdanskog ustava (1921.)

Dana 10. veljače 1919. na poziv Stjepana Menzigera i Rikarda Korytnika u Zagrebu su se sastali nezadovoljni katolički svećenici u Kraljevini SHS.⁶⁷ Gunčević navodi kako su sastanak sazvali Juraj Cenkić, Rikard Korytnik i Menziger.⁶⁸ Dok Petrić spominje kako su ga sazvali Cenkić i Korytnik.⁶⁹ Na sastanku se okupilo 20 do 25 svećenika.⁷⁰ Uglavnom se radilo o mlađim svećenicima i kapelanima.⁷¹

⁶⁴ Maček i Predavec poslije će stupiti u Hrvatsku starokatoličku crkvu. Maček je pristupio starokatolicizmu jer se rastavio od prve supruge i oženio njezinom sestrom (Ante ŠKEGRO, »Nadbiskup Šarić i starokatolicizam u južnom Uskoplju«, *Ivan Šarić. Vrhbosanski nadbiskup*, Pavao Jurišić (ur.), Sarajevo 2007., 333-334).

⁶⁵ A. DONKOVIĆ, »Stjepan Radić«, 1. Ovaj susret predstavnika HPSS s Donkovićem i Korytnikom znak je da je Korytnik uspio pridobiti za svoje reformne ciljeve predstavnike ubrzo najjače hrvatske stranke. Sam Korytnik bio je uz braću Radić jedan od osnivača HPSS-a, stoga ni taj susret nije bio bez određene političke težine. (»Uspomeni Rikarda Koritnika«, *Nova reforma* (Zagreb), sv. 2, 1919., 11). Poslije će otvoreno pisati i govoriti o tome da trebaju za svoje ciljeve pridobiti političke stranke i državu kako bi spriječili moguće progone od strane biskupa i osigurali si jako društveno-političko zaleđe (»Duhovnička smrt od Emila Mariota«, *Nova reforma* (Zagreb), sv. 2, 1919., 31).

⁶⁶ U nekrologu u povodu smrti Stjepana Radića urednik *Katoličkog lista* Stjepan Bakšić napisao je: *ako su osnovnim, pokretnim idejama smatrani u Radićevom pokretu nazori naturalističke filozofije, onda je ponajprije jasno, da u radićevom pokretu ne može biti govora o idejama, koje je kao osnovku ljudskog društva donijelo kršćanstvo. I mi doista vidimo, da Radić već od početka svojeg javnog rada odlučno ustaje i protiv kršćanstva i protiv Crkve i protiv svećenstva. Kao uvod u ovu njegovu javnu nauku služi nam izjava koju je g. 1904. dao u Beogradu rekavši: »Hrvati neće biti tako dugo sretni, dok ih Rim ne prokune.« ovom svojem naziranju ostao je vjeran uvijek, a naročito mi je dao izražaja poslije rata, kada je pogodujući u propagandističke svrhe svim i najlošijim narodnim instinktima, tako reći dnevice, udarao protiv klera i Crkve* (Stjepan BAKŠIĆ, »Stjepan Radić«, *Katolički list* (Zagreb), br. 33, 16. VIII. 1928, 427).

⁶⁷ *Starokatolička crkva u Jugoslaviji*, 20.; SVEČENIK, »Za slobodu mišljenja u katol. crkvi«, *Jugoslavenska njiva* (Zagreb), br. 22, 1919., 348; »Na okup«, *Reforma* (Zagreb), sv. 1, 1919., 1.

⁶⁸ Josip GUNČEVIĆ, »Godišnjica pokreta nižeg klera u Jugoslaviji I.«, *Glasnik biskupija bosanske i srijemske*, 29. II. 1920., br. 3-4, 12.

⁶⁹ N. PETRIĆ, »Uspomene iz reformnog pokreta«, 45.

⁷⁰ Petrić navodi brojku od 20 svećenika (N. PETRIĆ, »Uspomene iz reformnog pokreta«, 45), a Gunčević brojku od 25 svećenika (J. GUNČEVIĆ, »Godišnjica pokreta nižeg klera u Jugoslaviji I.«, 12).

Glavnu riječ vodili su Korytnik,⁷² Cenkić, Menziger, Haberstock i Stjepan Horvat. Cilj sastanka bio je da se od crkvenih vlasti zatraži rješavanje *socijalnih nepravdi koje pritišću niži kler*.⁷³ Tom prilikom sudionici su dali i izjavu za javnost (komunikej) koju su u cijelosti prenijeli *Katolički list* i liberalni *Obzor*. Između ostalog u njoj stoji: *Danas, kad se svi slojevi naroda okupljaju u redove, da naglase svoja prava stališka i da uredi svoje materijalne interese, sastali su se zastupnici kat. nižeg klera iz čitavog područja države SHS na pouzdani sastanak, da vijećaju o crkvenim i staleškim prilikama unutar kat. crkve. Bitni predmet vijećanja bila je situacija socijalnih nepravda, koje pritištu sav niži kler katoličke Crkve u državi SHS. U tom pogledu prihvaćen je čitav niz rezolucija, koje će služiti za smjernice budućem skorom sastanku i akciji cjelokupnog nižeg klera države SHS*.⁷⁴ Rezultat vijećanja bila je veća rezolucija, uz gore spomenutu izjavu za javnost od 11. veljače 1919., prihvaćena i potpisana u ime *Užeg odbora Jugoslavenskog katoličkog svećenstva primljena na sjednici od 10. veljače u Zagrebu u pogledu uređenja crkvenih i staleških prilika na teritoriju države SHS*.⁷⁵ Tekst rezolucije bit će objavljen u knjižici *Savremene želje katoličkog nižeg klera države SHS* tiskanoj u Bjelovaru 1919. godine. Autorstvo rezolucije i izjave obično se pripisuje Cenkiću, Korytniku ili Menzigeru,⁷⁶ iako Matijević smatra da je njezin konačan oblik rezultat kolektivnog rada reformnih svećenika iz užeg odbora izabranog na zagrebačkom sastanku 10. veljače.⁷⁷ S obzirom na to da su korice knjižice bile žute boje, a sama je knjižica predstavljala temeljni dokument organiziranja i djelovanja reformnog pokreta, cijeli pokret nazvan je *žutim pokretom*.

Reformni svećenici dobili su podršku liberalnih listova u Hrvatskoj. *Riječ Srba-Hrvata-Slovenaca*, glasilo Pribičević-Davidovićeve Demokratske stranke, u sažetom članku donosi smjernice djelovanja reformnog pokreta naglašavajući kako *niži katolički kler ide za nizom vanjskih reforma katoličke crkve u Jugoslaviji a da ne dira u članke katoličke vjere s ciljem da provedu reformu katoličke crkve u našim krajevima u duhu modernog vremena*.⁷⁸ Autor članka ističe još jedan segment djelovanja reformnog pokreta, a koji je uvijek nekako bio po strani iako je istaknut i u samim *Savremenim željama*, a to je rad na zblizavanju Is-

⁷¹ JEDAN SVEĆENIK VRHBOSANSKI, «Crkveni celibat», *Vrhbosna* (Sarajevo), br. 7-9, 5. V. 1919., 76.

⁷² Rikard Korytnik vrlo brzo nakon zagrebačkog sastanka umire (9. travnja 1919.). («Uspomeni Rikarda Koritnika», 10-12.)

⁷³ *Starokatolička crkva u Jugoslaviji*, 20.

⁷⁴ «Pouzdan sastanak nižeg klera države SHS», *Katolički list* (Zagreb), br. 7, 13. II. 1919., 82; «Pokret u nižem katoličkom kleru države SHS», *Obzor* (Zagreb), br. 34, 11. II. 1919., 3; *Savremene želje katoličkog nižeg klera u državi SHS*, Bjelovar 1919., 1.

⁷⁵ V. NOVAK, *Magnum crimen*, 89.

⁷⁶ V. VUČIĆ, «Reformni pokret», 6; *Starokatolička crkva u Jugoslaviji*, 20.

⁷⁷ Usp. Z. MATIJEVIĆ, «Reformni pokret dijela nižeg katoličkog svećenstva u Hrvatskoj (1919–1924. god.)», 10; Z. MATIJEVIĆ, *U sjeni dvaju orlova*, 224.

⁷⁸ «Pokret nižeg hrvatskog klera», *Riječ Srba-Hrvata-Slovenaca* (dalje: *Riječ SHS*) (Zagreb), br. 239, 1919., 3.

točne i Zapadne Crkve. Autori *Savremenih želja* navode kako je celibat glavna prepreka ujedinjenju crkava te da zato i zagovaraju njegovo ukidanje kako bi, prema njima, nestalo glavne prepreke u odnosima dviju crkava te izražavaju duboko uvjerenje da će se konačno latinska crkva s istočnom izmiriti baš na Balkanu.⁷⁹ Ta nacionalno-religijska komponenta reformnog pokreta uvijek je ostajala po strani svakog govora o tome pokretu, a s druge je strane bila jedno od središnjih pitanja cijelog njegovog djelovanja. Pitanje celibata koje su reformni svećenici dugo stavljali u prvi plan nije bilo samo pitanje promjene katoličke discipline nego i pitanje uklanjanja prepreka prema pravoslavlju. No, taj način razmišljanja ponovno treba promisliti u kontekstu liberalnih idejnih strujanja koja su dugo dominirala hrvatskom društvenom i političkom scenom u vremenu neposredno nakon ujedinjenja, kada se nastojalo što više učvrstiti jedinstvo postignuto u novoj državi. Učvršćivanje tog jedinstva nije počivalo samo na liberalnim shvaćanjima jedinstva zajedničke države na temelju ravnopravnosti svih triju naroda, nego se odražavalo i na religijskom planu u pokušajima približavanja katolicizma pravoslavlju. Taj zahtjev očitovao se i u želji da se na području cijele Katoličke Crkve u Hrvatskoj uvede u bogoslužje narodni jezik, odnosno da se povlastica služenja staroslavenske službe Božje protegne na čitavu Crkvu u Hrvata kao svojevrstan most prema pravoslavlju. I u tome su reformni svećenici nailazili na podršku liberalnog javnog mnijenja.⁸⁰

Pojava reformnog pokreta i knjižice *Savremene želje katoličkog nižeg klera u državi SHS* neugodno je iznenadila crkveno vodstvo koje je odmah reagiralo prezidijalnom okružnicom nadbiskupa Bauera i angažiralo jake intelektualne snage kako bi već u samom početku onemogućili organiziranje i širenje pokreta nižeg svećenstva neovisnog o crkvenoj hijerarhiji. Katoličke službene i poluslužbene novine otvoreno su napale reformni pokret i njegove zahtjeve, a kroz organiziranje *Svećeničke zajednice* nastojalo se, i to prilično uspješno, stvoriti svećeničko staleško društvo pod kontrolom crkvenog vrha. Prvi udarac crkvenih vlasti, potpomognut katoličkim tiskom i organizacijama, uspio je na početku oslabiti započetu akciju reformnog svećenstva. Sam pokret bio je dodatno oslabljen smrću Rikarda Korytnika, jednog od vodećih ljudi pokreta s velikim političkim utjecajem.

Premda su neki svećenici napustili pokret, on se i dalje širio. Za početak se to vidjelo u tome što je promijenjeno ime časopisa *Reforma* u *Nova reforma*. Urednik starog časopisa s novim imenom bio je i dalje Juraj Cenkić. Nesporna je činjenica da je naziv promijenjen kako bi se izbjegla nadbiskupova prijetnja Cenkiću i užem odboru reformnog pokreta, odnosno svima onima koji su sudjelovali u izdavanju lista. Nadbiskup Bauer bio je svjestan te činjenice i zato 29. rujna 1919. saziva sjednicu kojoj su uz njega nazočili pomoćni biskup dr. Josip

⁷⁹ *Savremene želje katoličkog nižeg klera u državi SHS*, 23.

⁸⁰ »Osječki katolici za slavensko bogoslužje«, *Riječ SHS* (Zagreb) br. 241, 1919., 3; »Pokret kat. nižeg klera u državi SHS«, *Obzor* (Zagreb), br. 112, 20. V. 1919., 2.

Lang i dr. Angelo Ruspini, crkveni pravnik. Na sjednici su raspravljali o reformnom pokretu i mogućoj zabrani lista *Nova reforma*.⁸¹ Očito je kako je nadbiskup bio svjestan da se time nastoji izbjeći provedba njegove odluke, ali unatoč tome nije poduzeo ništa čime bi ugrozio daljnje izlaženje časopisa i djelovanje reformnih svećenika, barem ne s pravne strane kao do tada, iako je na nižim razinama djelovanja, prvenstveno kroz katolička glasila i *Svećeničku zajednicu*, nastojao aktivno suzbiti reformni pokret. Dana 8. kolovoza zagrebački je nadbiskup poslao okružnicu svim velikim županima prema kojoj ima svako pravo smijeniti župnika u određenoj župi prema svome nahodaženju. Kao razlog naveo je *kako im nekoja lica terorom nalazu, da u javnosti nastupaju prema njihovoj volji i granicama što ih ono odrede*.⁸² Odredba je očito bila usmjerena prema onim svećenicima koji su javno podržavali reformni pokret, pa se biskupu daje vlast da dotične svećenike makne iz službe.

U samoj Dalmaciji nije bilo nikakvog jačeg pristajanja uz reformni pokret, osim eventualno potajnog simpatizerstva, a sve se svodilo na novinsko nadmuđivanje između procrkvenog časopisa *Jadran*, glasila Hrvatske pučke stranke, poslije Katoličke akcije, i liberalnog *Novog doba*. Jedan od simpatizera reformnog pokreta u Dalmaciji javlja kako je *naša inteligencija bez iznimke za naš reformni i unionistički pokret. Samo treba da se formalno organizujemo, a onda ćemo lakše financirati stvar*.⁸³ Nešto drukčije stanje bilo je u Primorju, točnije na Sušaku. Ondje je u gradskoj vijećnici 26. srpnja 1919. na poticaj Nike Petrića osnovano društvo *Reformator* s ciljem da potpomogne svećenike koji stradavaju u sukobu s episkopatom zbog svojih reformnih ideja i potpomaganja časopisa *Reforma*.⁸⁴ Na sastanku je pročitan proglas koji su objavile *Primorske novine*⁸⁵ i izabran *promicateljni odbor* koji su činili dr. Gjivo Supilo, odvjetnik i nećak Frana Supila, Andro Knez, općinski bilježnik i poslije ministar, Niko Petrić, novinar i pravnik Maksim Mrzljak, Peroslav Ljubić,⁸⁶ vlasnik i urednik *Primorskih novina*, Srećko Kovačević, trgovac i posjednik, prof. Ivo Brgić, prof. Vladimir Dečak, odvjetnik dr. Ante Kraljić, pravnik Ivan Krzmarić i prof. dr. Mate Kević.⁸⁷ Očito je da je uz reformni pokret na Sušaku pristao onaj dio građanstva koji je s obzirom na svoje zvanje i društveni položaj bio uglavnom liberalno orijentiran. Ne čudi ni uključivanje Peroslava Ljubića, koji je u *Primorskim novinama* od samih

⁸¹ NADBISKUPIJSKI ARHIV U ZAGREBU (dalje: NAZ), *Dnevnic nadbiskupa Bauera*, sv. IV.

⁸² DRŽAVNI ARHIV U VARAŽDINU (dalje: DAVŽ), *Gradsko poglavarstvo Koprivnica*, br. 4288.

⁸³ N. PETRIĆ, »Hrvatski reformni pokret. Uspomene iz 1919.«, 46.

⁸⁴ »Reformator. Društvo za potporu svećenika liberalnog nazivanja i za potpomaganje njihova glasila »Reforma« zvanog, *Nova reforma* (Zagreb), sv. 2, 1919., 36.

⁸⁵ »Jugoslavenski narode!«, *Primorske novine* (Sušak), br. 170, 31. VII. 1919., 1.

⁸⁶ Vidi: Mira KOLAR, »Dokumenti o vlasti narodnog vijeća Države SHS nad Rijekom listopad/studen 1918.«, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, sv. 66-67, Rijeka 2000., 4-11.

⁸⁷ »Reformator. Društvo za potporu svećenika liberalnog nazivanja i za potpomaganje njihova glasila »Reforma« zvanog«, 36.

početaka pokazivao neskrivene simpatije za reformni pokret, ali i stvarao društvenu klimu koja će taj pokret poduprijeti. Naime, Ljubić cijelu 1919. godinu izdaje niz članaka u kojima napada tobožnju rimsku protalijansku politiku po pitanju Rijeke.⁸⁸ Njegovo otvoreno neprijateljstvo prema Rimu i papinstvu izbit će u jednome od članaka u kojemu je napisao: *Ako Čehoslovaci idu u Rim, našima to nije potrebno, već se jednostavnim načinom prekine svaki odnošaj s Rimom. Mi ne trebamo tražiti odluku onoga pape, čiji se pobočnik kardinal Gasparri još pred neko dva meseca izrazio talijanskim novinarima da je talijanska vojna okupacija u našim krajevima opravdana. Jedan papa koji ne oseća za nas, ne oseća naše boli u onoj meri u kojoj je Hrist propovedao, takvog nam poglavice ne treba.*⁸⁹ Proglas društva *Reformator* na tome je tragu sadržavao mnoge elemente koji su išli puno dalje od reforme i polagano zagovarali raskol, osobito u dijelu u kojem kažu slijedeće: *Mi kao Jugoslaveni veselimo se i rado podupiremo svaki onaj pokret, koji ide za blagostanjem naše mlade države. Pokret našeg nižeg kat. svećenstva ne samo što je kulturnog, već je i političkog značenja. Taj pokret ne samo što priznaje jedinstvo našeg troimenog naroda, već ide za njegovim vjerskim ujedinjenjem. To je ono što nas u velike veseli, jer uvjereni smo dokle god ne budemo vjerski ujedinjeni i dokle god ne budemo imali našu narodnu crkvu, da će uvijek izmedju nas biti trzavica koje će uglavnom dolaziti iz latinskog Rima, a preko našeg višeg klera. sa današnjim našim višim klerom, koji je rekrutiran po kriterijima Beča i Rima, mi Jugoslaveni nećemo moći ništa učiniti.*⁹⁰ U ovom slučaju zamjetna je jedna novost koja će dovesti do toga da se reformni pokret s vremenom sve više radikalizira, a to je ulaženje svjetovnjaka u reformni pokret, što je učinjeno prvi put osnivanjem *Reformatora* na Sušaku. Iako su i svećenici pristaše reforme znali oštro nastupiti prema episkopatu, njihov primarni cilj nije bio niti je vodio raskidu s crkvenom hijerarhijom i Rimom. Glavni cilj bio im je provesti reformu zacrtanu u *Savremenim željama* koja nije predviđala raskid s Rimom. Dok su vodeću ulogu uglavnom imali svećenici, moglo se zamijetiti kako ipak imaju određen respekt, ako ne i strah, od crkvenih kazni, za što su najbolji primjer Cenkić i časopis *Reforma*. Bez obzira na

⁸⁸ «Češko svećenstvo i naše», *Primorske novine* (Sušak), br. 140, 24. VI. 1919., 2; «Naši odnošaji prema Rimu», *Primorske novine* (Sušak), br. 142, 26. VI. 1919., 3; «Braniteljima Vatikana», *Primorske novine* (Sušak), br. 150., 5. VII. 1919., 2; «Moderni pokret među jugoslavenskim katoličkim klerom», *Primorske novine* (Sušak), br. 157, 13. VII. 1919., 2-3; «Braniteljima Vatikana», *Primorske novine* (Sušak), br. 164, 24. VII. 1919., 1; «Braniteljima Vatikana», *Primorske novine* (Sušak), br. 165, 25. VII. 1919., 1-2; «Braniteljima Vatikana», *Primorske novine* (Sušak), br. 166, 26. VII. 1919., 1-2; «Braniteljima Vatikana», *Primorske novine* (Sušak), br. 167, 27. VII. 1919., 1-2; «Vatikan i Jugoslaveni», *Primorske novine* (Sušak), br. 169, 30. VI. 1919., 1-2.

⁸⁹ «Češko svećenstvo i naše», *Primorske novine* (Sušak), br. 140, 24. VI. 1919., 2.

⁹⁰ «Jugoslavenski narode!», 1; Ovaj tekst proglasa društva *Reformator* pročitao je i o. Jeronim Tomac, tada još riječki kapucin, koji je uz tekst ostavio neke bilješke među kojima i onu u kojoj se ne slaže sa stvaranjem zasebne Crkve neovisne o papi i crkvenoj hijerarhiji. On je uglavnom kao i većina svećenika pristalica i simpatizera reformnog pokreta zastupao ideju reforme katoličke Crkve u Hrvatskoj a ne raskid s Rimom. (HDA, *Ostavština dra. Tomca*, kut. 1, fasc 4).

to što nisu odustajali od svojih ciljeva, reformski su svećenici uglavnom pazili da ne upadnu u suspenziju. Ulaženjem svjetovnjaka u pokret stvari se u velikoj mjeri radikaliziraju jer njihov društveni status ne ovisi o crkvenim beneficijama, a s obzirom na njihovu liberalnu orijentaciju ni crkvene kazne nisu im predstavljale neki poseban problem. Očit primjer toga jest ovaj proglas liberalnog građanstva okupljenog u društvu *Reformator* gdje se prvi put otvoreno zagovara stvaranje narodne crkve i raskid s Rimom. Na osnivanje društva *Reformator* ponovno su se oborila katolička glasila. Najoštrije ga je napadao dr. Petar Rogulja⁹¹ u *Narodnoj politici*. Rogulja prvi spominje tu razliku između reformnog pokreta kao pokreta katoličkog svećenstva, i navodi da u državi ima više od 1500 pristalica, dok je *Reformator* laičko udruženje koje podupire reformni pokret svećenstva.⁹²

Usporedno s pojavom reformnog pokreta katoličkog nižeg svećenstva na području Zagrebačke nadbiskupije, u Rijeci, u kapucinskom samostanu, na reformnom tragu počinje 1919. godine djelovati i o. Jeronim Tomac. Njegove reforme bila su usmjerene prema reformi redovničkog života i Katoličke Crkve, što je Tomac zamišljao da će provesti s papinim dopuštenjem, odnosno dopuštenjem najviše crkvene hijerarhije. Već je spomenuto kako je objavio tri reformska članka u *Hrvatskoj/Jugoslavenskoj njivi*⁹³ kao plod susreta u Dekanovcu 1918. godine,⁹⁴ o čemu je već bilo riječi.

Sukobi koji su izbili u riječkom samostanu između o. Bernardina Škrivanića i pristalica reforme na čelu s Tomcem privremeno su se smirili Tomčevim odlaskom u Varaždin. Otvoreni sukobi u riječkom samostanu počeli su izborom nove uprave na čelu s provincijalom o. Odorikom Ožegom koja nije bila sklona Tomcu i njegovoj reformskoj grupaciji.⁹⁵ Želeći se osloboditi kontrole i pritiska kojima je bio podvrgnut u riječkom samostanu Tomac je otišao u kapucinski samostan u Varaždinu 24. kolovoza 1919. godine. Talijanska okupacija Rijeke onemogućila je Tomčev povratak sve do početka siječnja 1920. godine. To vrijeme Tomac je iskoristio za uže povezivanje s predstavnicima reformnog pokreta odnosno s redakcijom *Nove reforme*. Redakciju su tada vodili svećenici D. M. Ivanović i Nikola Cerjak te su objavili Tomčeva *Načela za obnovu i uređenje života u našima samostanima* pod nazivom *Reforma crkvenih redova*.⁹⁶

⁹¹ Jure KRIŠTO, »Petar Rogulja i razvoj Hrvatskoga katoličkog pokreta: uz 80. obljetnicu smrti«, *Croatica Christiana Periodica*, 25/2001., br. 47, 207-223.

⁹² Petar ROGULJA, »Demokrati hoće da pooštre svoj kulturkampf«, *Narodna politika* (Zagreb), br. 191, 1919., 3.

⁹³ Usp. JEDAN SVEČENIK [Jeronim TOMAC], »Ispovijest jednog svećenika«, *Hrvatska njiva* (Zagreb), br. 40, 1918., 680-681; JEDAN SVEČENIK [Jeronim TOMAC], »Farizejstvo u katoličkoj Crkvi«, *Jugoslavenska njiva* (Zagreb), br. 10, 1919., 154-156; JEDAN SVEČENIK [Jeronim TOMAC], »Apostazije katoličkih svećenika«, *Jugoslavenska njiva* (Zagreb), br. 29, 1919., 461-462.

⁹⁴ HDA, *Ostavština dr. Dragutina (Jeronima) Tomca*, Korespondencija Tomac-Petrić, kut. 2, fasc. 6.

⁹⁵ Alfons NEDLETZKI, »Pokret među č. oo. kapucinima«, *Preporod* (Koprivnica), sv. 2, 1920., 18.

Reformni pokret našao se u tom trenutku pred mogućnošću raspadanja na više smjerova — Petrić s *Reformatorom*, Božo Milošević i Ante Ivelić s akcijom osnivanja *narodne crkve*, J. Cenkić i njegovi istomišljenici, Stjepan Zagorac i dr. Stjepan Vidušić u Koprivnici, Žaganec i Vilović u Međimurju. Tomac se angažirao u pronalazaženju zajedničke platforme na kojoj bi djelovale sve te skupine reformnog pokreta. S tim je ciljem u Zagrebu 29. kolovoza 1919. predao Ivanoviću nacrt odnosno memorandum u sedam točaka prema kojem bi se izgradila zajednička platforma svih pravaca reformnog pokreta.⁹⁷ Nacrt je ostao bez ikakvog značenja za daljnji razvoj reformnog pokreta.⁹⁸

Usporedno s pojavom reformnog pokreta u kontinentalnoj Hrvatskoj u Dalmaciji se pojavio još jedan *reformni pravac*. Bio je to pokret za osnivanje *narodne crkve* čiji je začetnik bio bivši dalmatinski franjevac Božo Milošević.⁹⁹ Zbog svoga djelovanja Milošević je 12. lipnja 1919. isključen iz Franjevačkog reda, ali je bez obzira na to imao znatnog uspjeha među dalmatinskim franjevcima i svjetovnim svećenstvom. Tijekom dvogodišnjeg djelovanja, od 1919. do 1921. godine, navodno je vjenčao znatan broj katoličkih svećenika i redovnika. Neki od njih poslije su prešli u Starokatoličku crkvu, a dio ih se vratio u Katoličku Crkvu.¹⁰⁰ Tu tvrdnju teško je potkrijepiti drugim izvorima, stoga se može pretpostaviti kako se radi o relativno malom, dapače neznatnom, broju svećenika i redovnika.

Svoje javno djelovanje započeo je zajedno s bivšim franjevcem Antom Ivelićem u Splitu, a zatim je održao sličan niz predavanja diljem Dalmacije. Liberalna *Riječ SHS* poklanjala je prilično mnogo pažnje Miloševićevim javnim nastupima. Tako prenosi sažetak jednoga njegovog predavanja održanog u Splitu 8. srpnja 1919. godine: *Narodni svećenik Božo Milošević održao je u fojeru općinskog kazališta predavanje: »Uskrснуće na život!«... To je uglavnom šest vjersko-narodnih refleksija. Predavač ih je kao duboki poznavatelj narodne duše uspje-*

⁹⁶ Jeronim TOMAC, »Reforma crkvenih redova«, *Preporod* (Koprivnica), sv. 2, 1920., 22-24.

⁹⁷ HDA, *Ostavština dr. Dragutina (Jeronima) Tomca*, Aktivnosti u reformnom pokretu, kut. 2, fasc. 6.

⁹⁸ Z. MATIJEVIĆ, *U sjeni dvaju orlova*, 234.

⁹⁹ Božo Milošević rodio se 25. prosinca 1888. godine u Gradcu kraj Makarske. Nakon završene pučke škole pohađao je franjevačku gimnaziju u Sinju, a zatim je studirao filozofiju i teologiju na franjevačkim učilištima u Šibeniku i Makarskoj, i naposljetku u Münchenu. Godine 1912. zaređen je za svećenika. Kao župnik služio je u Zavojanima kod Vrgorca, u Velikom Brdu kraj Makarske i u Zaostrogu. Već se kao student zanosio idejama jugoslovenstva, osobito bratstva Srba i Hrvata. Slom Austro-Ugarske Monarhije dočekao je s velikim oduševljenjem i odmah je krenuo s radom na povezivanju naroda na području Kraljevine SHS. S grupom mlađih svećenika napustio je Katoličku Crkvu i započeo propovijedati osnivanje samostalne Jugoslavenske narodne crkve. Proputovao je cijelu Dalmaciju, a kasnije i cijelu državu. Godine 1919. pokrenuo je u Zagrebu tjednik *Novi rod* u kojem je širio ideje svoga pokreta. Nakon dvije godine, potaknut neuspjehom svoje *narodne crkve*, 1921. napušta Kraljevinu SHS i emigrira u Ameriku te se nastanio u Chicagu gdje je nastavio s izdavanjem svoga časopisa *Novi rod*. Svoje memoare sabrao je u knjizi *My Conversion or Why I Left the Church of Rome*, tiskanoj u *New Yorku* 1948. Krajem 1949. vratio se u, sada socijalističku, Jugoslaviju. Umro je 19. rujna 1951. u Beogradu. Usp. Božo MILOŠEVIĆ, *Matica*, 2(1952.)1, 19; Božidar MILOSEVICH, *My Conversion. Why I Left the Church of Rome*, New York City 1948., 9-10.

¹⁰⁰ V. VUČIĆ, »Reformni pokret I.«, 7.

žno obradio. U njima iznosi vjerske zablude našeg svijeta, te rak-rane na duši našeg naroda. Pokaziva i na uzroke zašto je naš svijet još uvijek praznovjieran. U prvome su redu krivi tome loša pouka u vjeri i stalno-vjersko duhovno trgovanje. U formi odgovora i upita pruža on lijek našem narodu što će ga od te kužne bolesti stalno izliječiti. Najbolji lijek jest zdrava i nepatvorena religija, čisti i veliki moral svijeta, te svjestan odgoj puka sa strane narodnih odgojitelja.¹⁰¹ Ako je vjerovati tadašnjim novinama, uglavnom antikatolički raspoloženoj *Riječi SHS*, Miloševićeva predavanja bila su dobro posjećena.¹⁰² Isto će potvrditi i nadbiskup Bauer u svome *Dnevniku* prigodom jednog predavanja Bože Miloševića u Zagrebu.¹⁰³ Isti list prenosi kako je uz Miloševića predavanja držao i Ivelić te kako su ih držali *duž cijeloga primorja i u ostalim krajevima slobodne Dalmacije*.¹⁰⁴ Milošević je u svojim javnim predavanjima uglavnom nastupao s pozicija napada na Katoličku Crkvu, ali govoreći poprilično neodređeno o *narodnoj crkvi*. Tijekom jednog predavanja u Zagrebu govorio je na tom tragu: *duh licemjersva i korupcije, duh formalizma vlada u rimskoj crkvi. Fanatici u katakombama, cezaropapizam, kojim je Konstantin vizijoner, zauario crkvu u državne okove, križarske vojne, španjolska inkvizicija, očito kažu da Hrist rimske crkve nije Hrist. Zato vjerski preporod hoće crkvu nutrinje, duha i morala*.¹⁰⁵ O tom predavanju ostavio je bilješku i nadbiskup Bauer: *danas je exfratar Božo Milošević držao dugo svoje predavanje, kojim hoće da osnuje »Narodnu crkvu.« Slušatelja imade dosta — osobito demokrata, radnika i đaka. Taj je čovjek počeo sve to jače agitirati za svoju »pogansku« narodnu crkvu, a vlast mu ide na ruku (demokratska), daje mu pače slobodnu vožnju, da svoje crkvene ideje širi i propagira*.¹⁰⁶ Također i liberalna *Jugoslavenska njiva* podržava njegov rad i piše o apozitaziji dvojice dalmatinskih franjevac, Bože Miloševića i Ante Ivelića, *koji ostaviše red, jer ne mogahu da slože rimsku tiraniju i svoje demokratske kršćanske težnje sa svojom savješću*.¹⁰⁷ Milošević je u Zagrebu održao nekoliko javnih predavanja i bio žestoko napadan od *Katoličkog lista* i *Narodne politike*.¹⁰⁸ Dok je Milošević držao predavanja u Zagrebu, u Dalmaciji je Mate (Ante) Ivelić osnovao u Vrlici *Odbor za narodnu crkvu u Dalmaciji* i pokušao organizirati pokret koji su vodili on i Milošević.¹⁰⁹ Trenutačnog uspjeha imao je pokret za *na-*

¹⁰¹ »Jedno vjersko predavanje u Splitu«, *Riječ SHS* (Zagreb), br. 243, 15. VII. 1919., 4.

¹⁰² »Jedno vjersko predavanje u Splitu«, 4.; »Za narodnu crkvu u Dalmaciji«, *Riječ SHS* (Zagreb), br. 313, 24. IX. 1919., 5.

¹⁰³ NAZ, *Dnevnići nadbiskupa Bauera*, sv. IV., 9. XI. 1919.

¹⁰⁴ »Dalmacija se listom diže za narodnu crkvu«, *Riječ SHS* (Zagreb), br. 350, 5. XI. 1919., 4.

¹⁰⁵ »Narodna crkva«, *Riječ SHS* (Zagreb), br. 355, 10. XI. 1919., 3.

¹⁰⁶ NAZ, *Dnevnići nadbiskupa Bauera*, sv. IV., 9. XI. 1919.

¹⁰⁷ Dragutin PROHASKA, »Franjevci i Rim«, *Jugoslavenska njiva* (Zagreb), br. 30, 1920., 480.

¹⁰⁸ »Pokret za narodnu crkvu«, *Riječ SHS* (Zagreb), br. 357, 12. XI. 1919., 4; »Treće predavanje g. Bože Miloševića«, *Riječ SHS* (Zagreb), br. 365, 21. XI. 1919., 4; »Metoda i sredstva protivnika narodne crkve«, *Riječ SHS* (Zagreb), br. 365, 22. XI. 1919., 4; »Odgovor Katoličkom listu br. 46. na vijest o narodnoj crkvi«, *Riječ SHS* (Zagreb), br. 366, 22. XI. 1919., 4.

rodnu crkvu na području Vrljke, Solina, Splita, sinjske krajine i u makarskom primorju.¹¹⁰ *Seljačke novine* optužile su Miloševića da je politički ovisan o Pribičeviću i da provodi crkvenu politiku koja ide njemu u prilog.¹¹¹ Svećenici članovi reformnog pokreta ogradili su se od Miloševića i njegove *narodne crkve*. Prvi je to javno učinio svećenik Davorin Ivanović, koji navodi kako u Hrvatskoj postoje dva pravca reforme, jedan oko Miloševića, a drugi oko časopisa *Nova reforma*.¹¹²

Milošević je pokrenuo časopis *Novi rod* i biblioteku *Narodna crkva* kako bi propagirao svoje ideje. Krugovi bliski vrhu Katoličke Crkve u Hrvatskoj često su napadali reformni pokret i pokret Bože Miloševića da su djelo masonerije. Teško je reformni pokret svrstati na tu stranu, ali pokret za *narodnu crkvu* imao je prilično mnogo dodirnih točaka s masonskim shvaćanjem crkve i religije.¹¹³ Ova tvrdnja, iako radikalna, nije daleko od istine ako se samo malo pogleda program *narodne crkve* koji je Milošević objavio u *Novom rodu*:

1. Vratiti čovjeka k sebi i svojoj nutrini.
2. Izgraditi u čovjeku Čovjeka vodeći ga k pobjedi čovjeka duše nad čovjekom gole materije i bez duše.
3. Voditi čovjeka k općem izmirenju svih ljudi na zemaljskoj kugli, bez razlike vjere, staleža, plemena, jezika-bez obzira na mejaše i granice.
4. Iskopati čovjeka iz pandža duhovnih i tjelesnih krvnika, oteti ga bujici zla i voditi ga do u odluku Dobra.
5. Osloboditi čovjeka uopće, a napose onoga naše zemlje iz mreža Vatikana, Bizanta, Augsburga, Meke i Jeruzolima.
6. Privesti čovjeka iz crkve vanjskog sjaja i ropskog klanjanja u crkvu gole nutrine i slobodnog klanjanja u znaku Duha i istine.
7. Pripraviti i uputiti čovjeka na njegovu sopstvenu sreću i blaženstvo po djelima iskrene Ljubavi i Pravde.
8. Donijeti i konačno zatvoriti neprekidni vez i nerazdruživi život među čovjekom i Bogom: Dobrote, Istine i Ljepote.
9. Jednom riječi: Provesti potpuno oslobođenje duše.¹¹⁴

Ta neodređenost u programu Miloševićeve *narodne crkve*, odnosno nekakav duhovni doživljaj crkve i religije, opisan je u jednom članku u *Novom rodu*: jed-

¹⁰⁹ »Novi odbor za Narodnu Crkvu«, *Riječ SHS* (Zagreb), br. 372, 28. XI. 1919., 4; »Narodna crkva u Dalmaciji«, *Riječ SHS* (Zagreb), br. 372, 28. XI. 1919., 4.

¹¹⁰ »Pokret u Dalmaciji«, *Riječ SHS* (Zagreb), br. 377, 4. XII. 1919., 4; »Pokret u makarskom kotaru«, *Riječ SHS* (Zagreb), br. 387, 15. XII. 1919., 4.

¹¹¹ »Narodna crkva«, *Riječ SHS* (Zagreb), br. 396, 24. XII. 1919., 5.

¹¹² »Svećenički pokret«, *Riječ SHS* (Zagreb), br. 360, 24. IX. 1919., 4.

¹¹³ Usp. Vojslav KUJUNDŽIĆ, *Slobodno-zidarska čitanka. Istina o slobodnom zidarstvu*, Beograd 1940., 119-120.

¹¹⁴ »Misli vodilje narodne crkve«, *Novi rod* (Zagreb), br. 1, 16. X. 1920., 1; Stjepan BAKŠIĆ, »Novi rod«, *Katolički list* (Zagreb), br. 42-43, 28. X. 1920., 332; »Novi rod — glasilo narodne crkve«, *Obzor* (Zagreb), br. 268, 23. X. 1920., 2.

na zove drugu. Harmonija nutrine je samo preteča religije nutrine. Harmonija sama po sebi ne znači još čovjeka religije. Po harmoniji, po skladnoj vezi srca i uma, mi smo blizu brda Svijetlosti. Ali još ne na brdu... Harmonija nutrine stvara idealne akorde čovekove duše..., a zatim govori o religiji nutrije, religiji ljubavi i religiji slobode.¹¹⁵ Nakon djelomičnog uspjeha u Zagrebu, Milošević se početkom 1920. ponovno nakratko vraća u Dalmaciju da utvrdi započeti rad na narodnoj crkvi. Tom prilikom nekog uspjeha imao je u makarskom primorju.¹¹⁶ U Splitu je osnovano *Povjerenstvo za narodnu crkvu* koje je odmah tiskalo oglas *Crkva i Narod*.¹¹⁷ U Šibeniku je također osnovan *Odbor narodne crkve* i uz to organiziran je *centralni odbor za akciju narodne crkve u Dalmaciji*.¹¹⁸ Nakon Dalmacije Milošević se ponovno vraća na kontinent i početkom lipnja drži predavanje u Sisku o *oslobođenju duha od religije formalizma Rima i Carigrada*.¹¹⁹

Pokret za *narodnu crkvu* Bože Miloševića bio je žestoko napadan od katoličkih glasila, ali u isto vrijeme odbacivan i od reformnog pokreta. Sam Milošević je tijekom svojih putovanja na svojim javnim predavanjima uz Katoličku Crkvu žestoko napadao i reformni pokret, zato Vučić i smatra da je cijeli taj pokret *bio na štetu reformnog pokreta*.¹²⁰ Potpora koju je Milošević dobivao od Pribičevića i njegove stranke razumljiva je s obzirom na Pribičevićeva ideološka stajališta prema kojima su Hrvati i Srbi jedan narod te treba porušiti među njima sve barijere koje ih dijele, napose one religijske.¹²¹ Ideja Bože Miloševića o *narodnoj crkvi* nije se odnosila samo na Hrvate i Katoličku Crkvu, nego je istom žestinom napadao i pravoslavlje, odnosno Carigrad i Rim, smatrajući da su oboje izdali Kristovu ideju crkve i da zato treba nadići podjele stvaranjem neke neodređene duhovne narodne crkve. Takvo shvaćanje poklapalo se s Pribičevićevom idejom u ujedinjenju Hrvata i Srba u jedan narod, osobito na vjerskom planu gdje su te razlike možda bile najočitije. Uspjesi koje je Miloševićev pokret imao u Dalmaciji i puno manje na kontinentu bili su trenutačni jer je pokret doživio potpuno neuspjeh. Milošević, razočaran, 1921. odlazi u Ameriku gdje je 1924. u Chicagu počeo ponovo izdavati *Novi rod*, ali bez ikakvog uspjeha među hrvatskom emigracijom. S vremenom se njegovo vjersko djelovanje potpuno ugasilo.¹²²

Godina 1920. za reformni je pokret u Hrvatskoj predstavljala novu fazu djelovanja. Sve aktivnosti uglavnom su vezane uz Koprivnicu i njezina tadašnjeg

¹¹⁵ »Religija Novog roda«, *Novi rod* (Zagreb), br. 3, 15. XI. 1920., 1-3.

¹¹⁶ »Pokret u Dalmaciji«, *Riječ SHS* (Zagreb), br. 3, 5. I. 1920., 3.

¹¹⁷ »Narodna crkva-Pokret u Dalmaciji«, *Riječ SHS* (Zagreb), br. 11, 13. I. 1920., 5.

¹¹⁸ »Narodna crkva u okupiranom području«, *Riječ SHS* (Zagreb), br. 156, 13. VIII. 1920., 4; »Grohote na Šolti za narodnu Crkvu«, *Riječ SHS* (Zagreb), br. 156, 13. VIII. 1920., 4.

¹¹⁹ »Predavanje narodnog svećenika u Sisku«, *Riječ SHS* (Zagreb), br. 102, 9. VI. 1920., 7.

¹²⁰ V. VUČIĆ, »Reformni pokret I.«, 7.

¹²¹ Usp. Hrvoje MATKOVIĆ, *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*, Zagreb 1972., 85-89.

¹²² Usp. V. VUČIĆ, »Reformni pokret I.«, 6-7; B. MILOSEVICH, *My Conversion. Why I Left the Church of Rome*, New York City 1948.

župnika Stjepana Zagorca.¹²³ Zbog pritiska crkvene hijerarhije i polaganog osipanja reformaških redova sjedište reformnog pokreta preneseno je 1920. u Koprivnicu, gdje su tamošnji župnik Stjepan Zagorac i njegov kapelan dr. Stjepan Vidušić bili oduševljeni reformnim idejama iako sve do toga razdoblja nisu imali značajniju ulogu u pokretu. Oblikovanje dviju struja unutar reformnog pokreta, Cenkićeve i Petrićeve, stavilo je pred reformni pokret nove izazove koje je trebalo riješiti i iznova definirati postavljene ciljeve te usmjeriti rad pokreta. Zagorac, potpomognut svojim *glavnim štabom* — Vidušić, Haberstock, Štemberger, Jiroušek i Žličar, preuzima vodstvo u reformnom pokretu nižeg katoličkog svećenstva.¹²⁴

Prvi koraci koje je Zagorac poduzeo bili su pokretanje časopisa reformnog svećenstva *Preporod*, nastavljača dotadašnje *Nove reforme*, 20. veljače 1920., i sazivanje *Udruženja hrvatskog katoličkog klera za Zagrebačku nadbiskupiju u Koprivnici* 5. veljače.¹²⁵

Bez obzira na sukobe i zaoštavanje odnosa s crkvenim vrhom Zagorac je od Koprivnice učinio sjedište reformnog pokreta kroz čitavu 1920. godinu. Crkveni vrh svoje je daljnje razračunavanje započeo micanjem Zagorca s mjesta župnika u Koprivnici i postavljanjem katehete Špoljara, neprijateljski raspoloženog prema reformnom pokretu.¹²⁶ Kroničar župe sv. Nikole u Koprivnici¹²⁷ opisuje Zagorca kao *čovjeka naobražena, krasnih sposobnosti, ljubazna ponašanja, ali i la-*

¹²³ Stjepan Zagorac rodio se u Karlovcu 12. prosinca 1868., a umro je na Sušaku 1. kolovoza 1936. Teološke studije završio je u Zagrebu. Godine 1892. zaređen je za svećenika Zagrebačke nadbiskupije. Župnikom je bio u Jakuševcu i Koprivnici (1905.–1920.). U Velikoj Gorici izabran je 1904. za saborskog zastupnika Hrvatske stranke prava. Od 1907. do 1918. godine bio je koprivnički narodni zastupnik. U Sisku je osnovao i izdavao listove *Radnički glas* i *Sisački glas*, a u Zagrebu *Glas naroda*. Tijekom boravka u Koprivnici osnovao je i izdavao list *Hrvatska podravska straža*. Godine 1920. osniva i izdaje kao glavni urednik reformno glasilo *Preporod*. Nakon što je bio prisiljen napustiti službu koprivničkog župnika odlazi u Karlovac gdje 1921. postaje gradonačelnikom i na toj službi ostaje do 1924. godine. Organizira hrvatske katoličke župe u Koprivnici i Karlovcu. Godine 1925. imenovan je tajnikom starokatoličkog biskupa Marka Kalogjere. Tijekom Šestosiječanjske diktature ponovno postaje gradonačelnik Karlovca, od 1932. do 1934., kao član Jugoslavenske nacionalne stranke. Napustivši svećeničku službu oženio se Klotildom Reš s kojom je imao dvoje djece. Nakon Karlovca djeluje na Sušaku («Stjepan Zagorac», *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti 925-1925*, Zagreb 1925., 287; «Stjepan Zagorac», *Hrvatski katolički kalendar Grgur Ninski*, Zagreb 1937., 70-72; DRŽAVNI ARHIV U KARLOVCU (dalje: DAKA), *Poglavarstvo grada Karlovca, Sjednički zapisi*; «Stjepan Zagorac», *Primorske novine* (Sušak), br. 313, 1936., 6; «Stjepan Zagorac (IN MEMORIAM)», *Primorske novine* (Sušak), br. 322, 1936., 2; «Stjepan Zagorac», *Starokatolik* (Zagreb), br. 8, 1936., 8; Zlatko MATIJEVIĆ, «Koprivnički župnik Stjepan Zagorac i reformni pokret nižeg rimokatoličkog klera u Hrvatskoj (1920.)», *Podravina*, 4/2005., br. 7, 82; Zlatko MATIJEVIĆ, *Između sna i jave. Rasprave o hrvatskoj političkoj povijesti 20. stoljeća*, Zagreb 2016., 183-195; ARHIV ŽUPE SV. NIKOLE KOPRIVNICA (dalje: AŽNKC), *Spomenica župe sv. Nikole Koprivnica 1845.–1934.*, 22).

¹²⁴ N. PETRIĆ, «Uspomene iz reformnog pokreta», 49; Dragutin TOMAC, «Preteče organizacije Hrv. Starokatoličke crkve u Zagrebu», *Hrvatski katolički kalendar Grgur Ninski*, Zagreb 1934., 43; Z. MATIJEVIĆ, Koprivnički župnik Stjepan Zagorac i reformni pokret nižeg rimokatoličkog klera u Hrvatskoj (1920.), 83; Z. MATIJEVIĆ, *Između sna i jave*, 190-191.

¹²⁵ V. NOVAK, *Magnum crimen*, 98; «Reformni pokret Hrvata-katolika», *Hrvatski katolički kalendar Grgur Ninski*, Zagreb 1931., 60.

koumna, što je na svoju štetu dokazao.¹²⁸ Zagorac, međutim, nije prihvaćao nadbiskupovu odluku nego je i dalje ostao u župnoj kući ne želeći se odreći svoje službe. Također je u srpnju 1920. angažirao dr. Stjepana Vidušića da ga zastupa kod Nadbiskupskog duhovnog stola.¹²⁹ Postupak smjenjivanja Stjepana Zagorca išao je ovim tijekom. Dana 14. svibnja 1920. u Koprivnicu je nadbiskup Bauer poslao pomoćnog biskupa dr. Dominika Premuša. On je od Zagorca, u nadbiskupovo ime, zatražio da potpiše izjavu kojom osuđuje pokret nižeg klera za demokratizaciju Crkve i za dokućenje obvezatnog celibata.¹³⁰

Poslije podne toga istoga dana delegacija *Udruženja hrvatskih katoličkih svjetovnjaka* pohodila je biskupa Premuša i izjavila kako se građanstvo Koprivnice solidarizira sa svojim župnikom i ne prihvaća nametnutog administratora župe g. Jurja Špoljara.¹³¹ Zagorac je svega nekoliko dana poslije pisao nadbiskupu Baueru najavljujući protiv eventualne suspenzije pravni postupak, na što je nadbiskup okarakterizirao taj postupak kao čin neposlušnosti. U nastavku pisma upućenog Zagorcu nadbiskup Bauer kaže kako su *Udruženje kat. klera* i »Preporod« *konspiracija protiv zakonitih glavara, a takvo što ne može trpjeti nikoje društvo. Za to ti nisam smio pripustiti osnutak takova društva — niti izdavanje takvog časopisa, te sam s punim pravom izdao protiv vas gornja dva naloga, a kad ih nećete da izvršite, morao sam vas udariti censurom suspenzije ad officio et beneficio et administratione et bonorum beneficium — to sve ostaje na snazi, dok Sveta Stolica ne reče svoju. Izvolite priposlati dakle svoj utok, da ga prosljedim na Sv. Stolicu.*¹³² Na Duhovsku nedjelju 23. svibnja održalo je koprivničko gradsko zastupstvo tematsku sjednicu *Zahvala župnika Zagorca na župi*. Gradonačelnik Kraljić pročitao je Zagorčevu izjavu prema kojoj je on bio prisiljen odstupiti sa župničkog mjesta. Nakon toga je podnačelnik Žličar pročitao prijedlog koji je cijelo gradsko zastupstvo jednoglasno prihvatilo. Prema tom prijedlogu grad Koprivnica: 1. *protestira proti postupku crkvenih oblasti prema župniku Stjepanu Zagorcu; 2. ono traži od župnika Stjepana Zagorca, kao patron župe, da povuče svoju zahvalu na župi; 3. izjavljuje se solidarnim sa čitavim reformnim pokretom hrvatskog nižeg klera jer ga smatra ne samo vjerskom nego i nacionalnom stvari.*¹³³ Nato je reagirao i Zagorac, koji je dotad tvrdio da se po-

¹²⁶ NAZ, *Nadbiskupski duhovni stol*, 1920., br. 6700.

¹²⁷ Najvjerojatnije je te bilješke unio kasniji župnik Stjepan Pavunić.

¹²⁸ AŽNKC, *Spomenica župe sv. Nikole Koprivnica 1845.–1934.*, 22.

¹²⁹ NAZ, *Nadbiskupski duhovni stol*, 1920.

¹³⁰ Zapisnik koji je Zagorac trebao potpisati sastavljen je u Zagrebu 3. svibnja i glasio je ovako: *nadbiskup dr. Ante Bauer traži od vlč. g. Župnika Stjepana Zagorca izjavu slijedećeg sadržaja. Ovim svečano izjavljujem: 1. odlažem privremeno predsjedništvo udruženja hrv. kat. klera te istupam iz odbora i samog udruženja; 2. obustavljam izdava nje i napuštam uredništvo »Preporoda«; Podjedno mu nadbiskup nalaže, da ovu izjavu potpiše u roku od 8 dana pod prijetnjom, da će ga inače udariti censurom ab officio et beneficio. na dnu izjave nalazi se Zagorčev potpis. (NAZ, *Nadbiskupski duhovni stol*, 1920.)*

¹³¹ »Suspenzija koprivničkog župnika Zagorca«, *Riječ SHS* (Zagreb), br. 83, 15. V. 1920., 2.

¹³² NAZ, *Nadbiskupski duhovni stol*, 1920., br. 4587.

vukao sa službe jer mu nije bilo *poznato raspoloženje naroda*¹³⁴ te je poslao nadbiskupu poruku u kojoj *povlači svoju odreku i na želju župljana ostaje i dalje župnikom*.¹³⁵ Nadbiskup je odgovorio suspenzijom *a divinis* i raspisao natječaj za Koprivničku župu, a kapelana dr. Vidušića preselio je u Novu Bukovicu. Kako Vidušić nije htio otići u novu župu ni napustiti reformni pokret, nadbiskup ga je suspendirao *a divinis*.¹³⁶ Zagorac je nasilu istjerao Špoljara iz župnog ureda, a ovaj je cijeli slučaj prijavio nadbiskupu. Bauer je cijeli slučaj dojavio vladi, na što je načelnik Koprivnice dobio od bana Matka Laginje priopćenje kako Zagorca mora odstraniti iz župnog ureda. Zagorac je na to ostavio Koprivnicu i nakratko otišao u Karlovac. Punomoć je ostavio Vidušiću, koji je predao Špoljaru župu u prisutnosti načelnika Kraljića i umirovljenog župnika Levina Kollaya kao predstavnika duhovne oblasti.¹³⁷ Kollay 6. kolovoza šalje Nadbiskupskom duhovnom stolu izvještaj o primopredaji župe Koprivnica.¹³⁸ Izvještava Nadbiskupski duhovni stol kako je primopredaja izvršena 2. kolovoza i kako je bila manjkava jer nije odmah popisao inventar u župnom uredu i župnoj kući.¹³⁹

Reformni svećenici otišli su u rujnu korak dalje. Kako se pokazalo nemogućim da rimokatoličku župu pretvore u hrvatsku katoličku župu na čelu sa Zagorcem, svećenici su, udruženi s laicima, osnovali u Koprivnici novu župu za pristalice reformnog pokreta i zatražili od vlasti da prizna novu župu.¹⁴⁰ Uvod za takav čin bio je događaj od 15. kolovoza kada je pjevačko društvo *Domoljub*, u prisutnosti drugih pjevačkih društava iz Hrvatske, slavilo svoju desetu obljetnicu postojanja. Članovi su blagoslov nove zgrade povjerali Zagorcu iako je on već bio suspendiran. Pristalice reformnog pokreta iskoristili su tu priliku i na jav-

¹³³ «Odlučni istup grada Koprivnice za reformni pokret hrvatskog nižeg klera», *Demokrat* (Koprivnica), br. 22, 30. V. 1920., 1; NAZ, *Nadbiskupski duhovni stol*, 1920., br. 213; «Reformni pokret u Koprivnici», *Katolički list* (Zagreb), br. 17, 27. V. 1920., 135.

¹³⁴ Odlučni istup grada Koprivnice za reformni pokret hrvatskog nižeg klera, 1.

¹³⁵ AŽNKC, *Spomenica župe sv. Nikole Koprivnica 1845.-1934.*, 23.

¹³⁶ Isto; *Kako u ovom dopisu od 24. svibnja t. g. br. 213., kojim odgovarate na moj dopis od 20. svibnja t. g. br. 4803., sami priznajete rezignirali ste na župi Koprivnica dne 14. svibnja i ovu je resignaciju u moje ime prihvatio moj generalni vikar presv. g. biskup Dr. Premuš, a ja sam vam to u svom dopidu od 20. svibnja potvrdio. Vaša je dakle resignacija prema c. 186 valide factai prema c. 187 §1 legitime acceptata, te je prema tomo po c. 190 nadarbina župe Koprivničke upražnjena. C. 191 pak jasno kaže §1. Semel legitime facta renuntiatione, non datur amplius poenitentiae locus. Vaš dakle opoziv više nema mjesta, te sam prema tomu već i raspisao natječaj za župu Koprivničku, što je i patronu župe saopćeno. Vas poradi neposlušnosti i javnog istupanja protiv odredaba svoga ordinarija udaram censurom suspenzije a divinis. Ne ćete li pak predati župu imenovanom administratoru zatražiti ču po §5. interkonfesionalnog zakona brachium saeculare. Zagreb, dne 29. svibnja 1920.* (NAZ, *Nadbiskupski duhovni stol*, 1920., br. 5026.) Istoga dana nadbiskup je raspisao natječaj za popunjavanje upražnjene župe i zatražio da se sve molbe šalju na Nadbiskupski duhovni stol (NAZ, *Nadbiskupski duhovni stol*, 1920., br. 9936).

¹³⁷ AŽNKC, *Spomenica župe sv. Nikole Koprivnica 1845.-1934.*, str. 24; NAZ, *Nadbiskupski duhovni stol*, 1920.

¹³⁸ NAZ, *Nadbiskupski duhovni stol*, 1920., br. 6700.

¹³⁹ NAZ, *Nadbiskupski duhovni stol*, 1920., br. 309.

¹⁴⁰ «Osnutak hrv. katoličke župe», *Demokrat* (Koprivnica), br. 35, 5. IX. 1920., 4.

nom šetalištu održali misu na hrvatskom jeziku. Kako Zagorac nije mogao služiti misu jer je bio pod suspenzijom našli su svećenika Andresa, učitelja pjevanja na preparandiji, koji još nije bio suspendiran. On je služio hrvatsku misu, a asistiral su mu Zagorac i Vidušić. Prije mise održao je govor Dragutin Tomac, koji se reformatorima pridružio u Koprivnici, a nakon mise obratio im se Zagorac. Uglavnom su napadali Rim i govorili kako su oni nasljednici sv. Ćirila i Metoda.¹⁴¹ Organizirao se upis članova nove župe i uredilo se pitanje doprinosa za uzdržavanje župe i župnika. Uglavnom su pristalice našli među liberalnom inteligencijom i građanstvom. Seljaštvo se vrlo neprijateljski postavilo prema cijelom pokretu. Zagorac, Anders, Tomac i Haberstock oženili su se krajem 1920. godine.¹⁴² Zagorac ubrzo napušta Koprivnicu i seli se prvo na Sušak, a zatim odlazi u Karlovac, gdje radi na reformi Katoličke Crkve. Vodstvo pokreta u Koprivnici preuzima Vidušić, iako glavnu riječ ima bivši kapucin Dragutin Tomac.¹⁴³

Odlukom o premještanju sjedišta djelovanja reformnog pokreta iz Koprivnice u Zagreb završila je koprivnička faza reformnog pokreta koja je obuhvatila čitavu 1920. godinu. Tijekom djelovanja pokreta u Koprivnici zaoštrili su se odnosi episkopata i svećenstva koje je pristajalo uz crkveno vodstvo s članovima reformnog pokreta. Nepopustljivost nadbiskupa Bauera s jedne strane i sve veće radikaliziranje reformnog svećenstva, osobito članova vodstva, s druge strane, doveli su do izricanja prvih crkvenih kazni suspenzija *a divinis*. Reformni pokret u tome je razdoblju usmjerio svoje djelovanje prema konkretnim ciljevima, ali konačna bilanca pokazala se krajem godine negativnom. Velik dio svećenika koji su u početku podržavali pokret, reakcijama nadbiskupa Bauera povukao se iz pokreta. Laici koji su sa simpatijama te moralno i materijalno potpomagali pokret povukli su se nakon što je nadbiskup Bauer energično počeo primjenjivati crkvene kazne. S druge strane dio laika povukao se jer je smatrao kako je pitanje reformnog pokreta svećeničko staleško pitanje i kao takvo zanimljivo samo uskom svećeničkom krugu. Unutar pokreta javile su se i prve trzavice i neslaganja, osobito u pitanju odnosa prema Svetoj Stolici i organiziranja narodne crkve na autonomnoj bazi. Koprivničko razdoblje reformnog pokreta pokazalo je njegova konkretna usmjerenja, ali i njegove slabosti. Nedostatak jedinstvene platforme djelovanja, koja se očitovala u različitom poimanju provedbe zacrtanih reformi, bio je pokazatelj kasnijih raskola u Hrvatskoj starokatoličkoj crkvi već od njezinih samih početaka.

¹⁴¹ AŽNKC, *Spomenica župe sv. Nikole Koprivnica 1845.–1934.*, 24.

¹⁴² Isto, 25.

¹⁴³ V. VUČIĆ, »Reformni pokret (II.)«, 5.

Reformni pokret — od pokušaja legalizacije do osnivanja Hrvatske starokatoličke crkve (1921.-1924.)

Početak 1921. godine bio je nepovoljan za reformni pokret. Dragutin Tomac to opisuje ovim riječima: *Bilo je to početkom g. 1921. Pošto su već ugasnuli prvi zanos i stišali se valovi revolucionarnog raspoloženja, koje je u god. 1919. i 1920. obuzelo veliki broj svećenika i svjetovnjaka rimske crkve-počeo je mali broj onih koji su ustrajali kod ideje, da se ostvari narodna hrvatska Crkva gledati istini u oči. Stvarnost se nije ukazivala nimalo ružičastom. Od »prvoboraca« neki su nestali na poprištima (n. pr. Koritnik je umro, Cenkić se pokorio, a mnogi župnici na dobrim župama su se »pritajili« pa čekali što će biti dalje bojeći se previše izložiti.*¹⁴⁴ Vodstvo reformnog pokreta na čelu sa Zagorcem u siječnju 1921. preselilo je djelovanje pokreta iz Koprivnice u Zagreb.

Dana 19. siječnja 1921. održan je u prostorijama Braće Hrvatskog Zmaja (dalje: BHZ) u Kamenitim vratima sastanak na kojem su sudjelovali E. pl. Laszowski, A. Donković, N. Cerjak, S. Vidušić, D. Tomac i dr. Miho Đuranec.¹⁴⁵ Činjenica da je reformni pokret, barem privremeno, našao utočište kod prokato- ličke organizacije kao što je BHZ izazvala je negativnu reakciju predstavnika Katoličke Crkve.

Val negodovanja izazvao je članak Antonije K. Cvijić tiskan u liberalnom *Jutarnjem listu* 10. travnja 1921. godine.¹⁴⁶ Autorica se osvrće na jedan od sastanaka reformnog pokreta održan u prostorijama BHZ-a u Kamenitim vratima gdje se govorilo o ujedinjenju kršćanskih crkava, uvođenju narodnog jezika u liturgiju i ukidanju celibata. Između ostalog piše i o trojici bivših svećenika, članova, kako ona to naziva, *Narodne crkve* odnosno reformnog pokreta koji su se oženili tj. stupili u građanski brak. Nadalje kaže: *medju braćom našeg društva nalazi se više takovih smjelih raspopa, koji su iz crkve istupili jedino zato da se slobodnijih ruku mogu za nju boriti.*¹⁴⁷ Reagirao je veliki meštar BHZ-a Emilij Laszowski pismom *Jutarnjem listu* od 14. travnja 1921. godine govoreći kako Družba nije povezana s reformnim pokretom bez obzira na to što im je ustupila svoje prostorije.¹⁴⁸ Laszowski 11. travnja 1921. kao veliki meštar BHZ-a uputio je pismo i Antoniji K. Cvijić u vezi s njezinim člankom. Laszowski navodi kako članak može *imati ozbiljnih posljedica*. Zatim dodaje kako Družba neće pristupiti reformnom pokretu te da je svaki njegov angažman u njemu stvar njega kao privatne osobe a ne stvar Družbe BHZ-a. Također kaže da neki reformni svećenici jesu članovi Družbe, ali da je to njihova privatna stvar a ne stvar BHZ-a. Na

¹⁴⁴ D. TOMAC, »Preteče organizacije Hrv. Staro-katoličke Crkve u Zagrebu«, *Hrvatski katolički kalendar Grgur Ninski*, Zagreb, 1934., 43.

¹⁴⁵ Z. MATIJEVIĆ, *U sjeni dvaju orlova*, 255.

¹⁴⁶ Antonija K. CVIJIĆ, »Svećenički brakovi«, *Jutarnji list* (Zagreb), 10. IV. 1921., 6.

¹⁴⁷ Isto.

¹⁴⁸ HDA, *Družba »Braća Hrvatskog Zmaja*, 126/235.

kraju opominje autoricu da nastoji ispraviti tu pogrešku kojom je povezala BHZ s reformnim pokretom.¹⁴⁹ Ovaj oprez i uporno negiranje povezanosti BHZ-a s reformnim pokretom može se razumjeti s obzirom na okolnosti u kojima se pokret nalazio početkom 1921. godine. Stoga je bilo oportuno i poprilično rizično povezivati se s pokretom. No, to ne znači da dio članova BHZ-a nije bio povezan s reformnim pokretom barem na osobnoj razini kao što je to bio Laszowski. Za Laszowskog je važna činjenica da je u to vrijeme bio veliki meštar Družbe čime je u očima protivnika reformnog pokreta cijeli BHZ bio pod sumnjom za povezanost s reformnim svećenicima i simpatiziranje s njihovim pokretom. *Narodna politika* će u članku *Karjatide »Narodne crkve«* napasti BHZ da zajedno sa svojim velikim mešтром Laszowskim širi ideje reformnog pokreta.¹⁵⁰ Na članak je reagirao Laszowski; u pismu navodi kako vjersko opredjeljenje članova Družbe nije presudno za njihovo članstvo i da je ono osobne naravi te da se stoga ne može cijelu Družbu BHZ-a povezati s reformnim pokretom. Družba prema svome Statutu poštuje vjersko opredjeljenje svakog od svojih članova.¹⁵¹ Očito je kako je u počecima Laszowski negirao povezanost Družbe s reformnim pokretom, no nešto kasnije, 1923. godine kada je pokret ušao u drugu, povoljniju fazu svoga djelovanja Laszowski okuplja velik broj članova 3. siječnja 1923. na sjednicu kojom obilježavaju *historijski dan praznovanjem u zmajskom domu na spomen dana, kada je »Zmaj«* dr. Vidušić, Međimurski, ustoličen kao župnik hrvatske katoličke župe sv. Ćirila i Metoda u Karlovcu. Istoga je dana BHZ-u sa svojom suprugom pristupio župnik hrvatske katoličke župe sv. Križa u Zagrebu Ivan pl. Cerovski.¹⁵² Očito je dakle da je veći dio članova Družbe podupirao reformni pokret, ali razvidno je također da je očito postojao unutarnji sukob između onih koji su bili ne samo podupiratelji nego i članovi pokreta, kao Laszowski, i onih koji su mu se protivili, kao što su Stjepan Pavunić i Svetozar Rittig.

Misa na hrvatskom jeziku u Zagrebu bila je povod da na Božić 1921. nadbiskup Bauer ekskomunicira Vidušića, Donkovića i Luketića.¹⁵³ Ekskomunikacija je trebala poslužiti kao opomena svima koji su još uvijek otvoreno radili na propagiranju ideja reformnog pokreta i u konačnici je dovela do početka raskola.¹⁵⁴

¹⁴⁹ HDA, *Družba »Braća Hrvatskog Zmaja«*, 126/235.

¹⁵⁰ »Karjatide »Narodne crkve,« *Narodna politika* (Zagreb), br. 15, 20. I. 1922., br. 3.

¹⁵¹ HDA, *Družba »Braća Hrvatskog Zmaja«*, 126/235.

¹⁵² Isto.

¹⁵³ Stjepan BAKŠIĆ, »U novoj godini...«, *Katolički list* (Zagreb), br. 1, 5. I. 1922., 3; V. NOVAK, *Magnum crimen*, 103, 179; *Starokatolička crkva u Jugoslaviji*, 23; Z. MATIJEVIĆ, *U sjeni dvaju orlova*, 260.

¹⁵⁴ Vladimir Vučić u svojim sjećanjima na reformni pokret navodi slijedeće: *iza prvih hrvatskih misa većina svećenika, pristaša reformnog pokreta, napustila je svećeničku službu. Svi su potražili namještenje u građanskoj službi. Tako je Dr. Vidušić kao npovinar u »Jugoslavenskom Llojdu«* dobio namještenje posredovanjem Zgorca. Nikola Cerjak bio je namješten kao činovnik kod agrarne reforme u Zagrebu. Dragutin Andres bio je profesor u muškoj preparandiji i nastavnik u Glazbenom zavodu; Stjepan Haberštok bio je premješten iz koprivničke gimnazije u Zagreb Odjelu za bogoštovlje i nastavu tadašnje pokrajinske uprave. Upisao se je na filozofski fakultet i završio predmete povijest i zemljopis; Dragutin Tomac

Prva misa na hrvatskom jeziku u Zagrebu bila je dočekanom s odobravanjem liberalnog tiska što je ponovno reformni pokret dovelo na stranice dnevnih tiskovina, kako onih liberalne orijentacije tako i onih prokatoličke. Sve do tada liberalni je tisak podržavao i pokazivao otvorene simpatije za reformni pokret, no nakon donošenja Vidovdanskog ustava stanje se iz temelja promijenilo. Donošenje Vidovdanskog ustava 28. lipnja 1921. godine, pri čemu su vodeću ulogu imali Pribičević i njegova Demokratska stranka, dovelo je do toga da se hrvatska liberalna javnost svrstala uz oporbeni blok predvođen Stjepanom Radićem. Zbog veza reformnog pokreta sa zemaljskom vladom u Hrvatskoj i centralnom vladom u Beogradu, kao i zbog otvorene naklonosti Pribičevića i njegovih demokrata, liberalni je tisak počeo promatrati reformni pokret kao svojevrsan eksponent antihrvatske politike.¹⁵⁵ Najzornije to svjedoči članak vodećeg liberalnog glasila *Obzor*, koje je sve do tada simpatiziralo s pokretom, a sada piše sljedeće: *Ovaj pokret podupiran je od prvog časa od demokrata i to naročito onih, kojima nije stalo do hrvatstva ni do hrvatskog bogoslužja, prvo zato jer su Jugoslaveni a ne više Hrvati, a drugo zato jer su antiklerikalci, pa im je posve svejedno da li se uopće čita kakova misa. Ti demokrati najjače podupiru taj pokret, jer misle da će tim pokretom oslabiti i Hrvatsvo i katolicizam, a tim ojačati indirekte pravoslavlje, protiv koga nemaju ništa, mada je pravoslavlje kud i kamo »klerikalnije« nego je katolicizam. Naravno ti demokrati i katolički antiklerikalci tvrde da smo svi mi Srbi i Hrvati jedan narod, ali da mi Hrvati imademo tuđu vjeru i Talijana za vjerskog poglavicu, a da je pravoslavna crkva skroz nacionalna »srpska«... Naročito su demokrati išli za tim da oslabe upliv katoličke crkve i njenu snagu podupirući svaki pokret protiv katoličke crkve... Zar ti reformisti ne vide za čim se ide? Zar ne vide da su samo orudje demokrata, koji hoće da i na taj način pospješe »asimilaciju« Hrvata. Mi smo zaista odlučni protivnici svakog ultramontanstva i klerikalizma... No kad vidimo da se vjera upotrebljuje u političke svrhe i da se navaljuje na katolicizam, jer ga ispovijedaju Hrvati i Slovenci, onda mi... branimo... instituciju. Dopuštamo, da ti reformni svećenici rade bona fide, no njihov je rad i logički i psihološki jedna zabluda... Nesumnjivo će Hrvati odbiti ovaj politički pokret, koji pod krinkom nacionalnog hrvatstva, faktično slabi hrvatstvo. A onima koji to podupiru i inspiriraju preporučujemo, da je ovaj ref. pokret sasvim loše sredstvo da se Hrvate prevede u pravoslavlje.*¹⁵⁶ Taj zaokret u stavu liberalnog tiska zapazila je i *Narodna politika*: *ovaj ponovni nastup žutih* (misa na hrvatskom jeziku u Zagrebu, op. a.) izazvao je u jednom di-

bio je namješten u sirotištu na Josipovcu i upisao se na pravni fakultet; Janko Hitrec bio je poštanski činovnik u Pošti 2 u Zagrebu; Nikola Vučincec bio je isto tako službenik pošte u Zagrebu; Josip Luketić, bivši franjevac bio je namješten kao knjigovoda u Hrvatskom štamparskom zavodu. Ante Donković bio je sudionik u raznim tiskarama u Zagrebu, a kasnije je bio član redakcije lista »Slobodna tribuna.« Davorin Ivanović upisao se na filozofski fakultet na matematiku i fiziku (Vladimir VUČIĆ, »Uspomene iz reformnog pokreta«, *Starokatolički glasnik* (Zagreb), 1962., br. 9-10, 16-17).

¹⁵⁵ Z. MATIJEVIĆ, *U sjeni dvaju orlova*, 261.

¹⁵⁶ »Reformni kler«, *Obzor*, 62/1921., br. 355, 3.

jelu naše liberalne štampe komentare, iz kojih se vidi, da se naši liberalci ne slažu u smjeru kojim bi imala poći nova crkva naših reformaša, pa prema tomu ne pozdravljaju onako jednodušno reformni pokret kao što su to činili kada se kada se taj pokret prvi puta pojavio. Tada je sva liberalna štampa bez razlike političkog naziranja oduševljeno pozdravila reformatore nazrijevajući u njima jakog saveznika u borbi protiv katolicizma. Ona je bila puna sokoljenja i pohvala za pokretače reformnog pokreta kod nas i u Čehoslovačkoj. Sadašnji rascjep naše liberalne javnosti u promatranju reformnog pokreta prouzročila je razvitkom reformnog pokreta u Čehoslovačkoj... Čehoslovački reformatori s kojima su naši reformatori sklopili najuže bratstvo doveli su svoju narodnu crkvu u srpsko-pravoslavnu crkvu.¹⁵⁷

Od liberalnog tiska jedino glasilo koje je podržalo osnutak hrvatsko-katoličke župe sv. Križa u Zagrebu bila je *Slobodna tribuna*, bliska demokratima i slobodnim zidarima: *pokret za hrvatsku katoličku crkvu donesao je pozitivne rezultate. To više nije pokret već jedan dovršeni čin u svojoj prvoj etapi. Trogodišnjom borbom sa svim poteškoćama, koje nisu bile malene, ako se uoče sredstva, kojima se služio klerikalizam da omete idealna nastojanja hrv. kat. svećenika i svjetovnjaka t. zv. reformaša, učvrstili su se pojedinci, prikupili su se pristaše iz svih društvenih slojeva i iz svih naših krajeva, a određene su i jasne smjernice vjerske i socijalne. Tako je pokret konačno okrunjen osnutkom hrv. kat. crkve u našoj državi.*¹⁵⁸

Tijekom 1922. većina liberalnih listova uglavnom je ignorirala djelovanje reformnog pokreta iz već spominjanih razloga, ili je iz istih razloga o njemu pisala nepovoljno. Katolički listovi i dalje su se svom žestinom obarali na reformni pokret.

Osnivanje *hrvatsko-katoličke župe* u Zagrebu, prve takve institucije reformnog pokreta neovisne o Katoličkoj Crkvi, predstavlja trenutak razgraničenja u reformnom pokretu, svojevrstan međaš. Upravo je taj čin udario temelje organiziranja nove vjerske zajednice reformnih svećenika koja će 1923. prerasti u Hrvatsku starokatoličku crkvu i kao takva dobiti priznanje države. Neuspješna borba za legalizaciju reformnog pokreta kroz 1922. godinu svoje će ostvarenje dobiti u osnivanju Hrvatske starokatoličke crkve. Godina 1922. razdjelnica je u tijeku reformnog pokreta koji se sve više udaljava od Katoličke Crkve i postaje zasebna stvarnost koja se usmjerava prema definitivnom raskolu.

Pokret je i u 1923. nastavljao svoj put prema legalizaciji osnivanjem novih hrvatsko-katoličkih župa. Uz već postojeće u Zagrebu, Koprivnici i Bjelovaru, 11. ožujka 1923. osnovana je nova župa u Karlovcu. U Karlovcu su u gradskoj vijećnici predavanje održali Stjepan Zagorac i Stjepan Vidušić. Predavanje je bilo na temu *O celibatu ili neženstvu*. U svom predavanju predavači su kritizirali

¹⁵⁷ »Liberalci o žutima«, *Narodna politika* (Zagreb), br. 2, 3. I. 1922., 1.

¹⁵⁸ »Papinski nuncij i hrv. katolička crkva«, *Slobodna tribuna*, br. 297, 29. IX. 1922., 3.

praksu celibata koju je provodila Rimokatolička Crkva. Predavanju je prisustvovalo oko 150 osoba. Nakon predavanja, odlučeno je da se već sljedeće nedjelje održi prva misa na hrvatskom jeziku u Karlovcu. Misa na hrvatskom jeziku održana je 11. ožujka 1923. u 10 sati u Zorinu domu: *svetu je misu služio dugogodišnji župnik u Hrnetiću (gradska karlovačka župa), sada župnik hrvatsko-katoličke župe sv. Križa u Zagrebu Ivan K. Cerovski sa asistencijom.*¹⁵⁹ Nakon što je Ministarstvo vjera u Beogradu 6. ožujka 1923. odbilo priznati Hrvatsko-katoličko reformnu crkvu, u Karlovcu je 8. travnja u velikoj dvorani Zorina doma održana protestna skupština pristaša Hrvatsko-katoličke reformne crkve.¹⁶⁰ Unatoč tom nepriznavanju od strane državnih vlasti, bilo je odlučeno da se u Karlovcu osnuje hrvatsko-katolička župa. To je i ostvareno u nedjelju 3. lipnja 1923. Izvještaj o tom događaju iz kojeg možemo doznati nešto više o situaciji hrvatsko-katoličkog reformiranog pokreta u Karlovcu na dan osnivanja župe nalazimo u liberalno usmjerenim novinama *Hrvatska sloboda: hrvatsko-katolička župa u Karlovcu broji danas preko 500 duša što je za početak i za rad od samo 4 mjeseca vrlo lijepi uspjeh... ovaj pokret imade tri glavne oznake: on je vjerski, kulturni i nacionalni (hrvatski). Tko prihvaća sve tri oznake može odmah biti njegovim pristašom, bez obzira na političko mišljenje. Odmah poslije skupštine konstituirao se odbor te izabrao župnik. Župnikom je izabran velečasni i veleučeni gospodin Dr. Stjepan Vidušić iz Zagreba, koji je ujedno služio svečanu svetu misu uz asistenciju preč. g. Cerovskia i g. A. Donkovića. Pod misom, poslije propovijedi, koju je držao g. Donković, pozdravio je predsjednik župnog vijeća gosp. Jakšić, novog župnika. Ovaj se biranim riječima zahvalio i položio prisegu vjernosti u ruke predsjednika, a vjeroispovijest u ruke preč. g. Cerovskia.*¹⁶¹

Nemogućnost da Hrvatsko-katolička crkva dobije priznanje države, prema članku 12. Vidovdanskog ustava, dovela je do toga da je radi opstanka samog pokreta osnovana Hrvatska starokatolička crkva koju je priznavala Unija starokatoličkih crkava u Utrechtu. Dok se katolički tisak svim silama, često ne birajući riječi, obrušavao na Hrvatsku starokatoličku crkvu, liberalni tisak nije poklonio veću pažnju novoj vjerskoj zajednici. Spominjana je samo usputno i kao nešto nebitno.

Bez obzira na snažan otpor i osporavanje katoličke strane HSC je nakon izdavanja službenih dokumenata postala pravno priznata i ozakonjena vjerska zajednica u Kraljevini SHS. Od tog trenutka život te vjerske zajednice krenuo je vlastitim putem — putem koji je obilovao nesuglasicama i sporovima koji su često ugrožavali njezinu stabilnost i egzistenciju.¹⁶² Pred novom crkvenom zajednicom našli su se sada izazovi organizacije i uređenja crkvene strukture.

¹⁵⁹ »Hrvatska misa u Karlovcu«, *Hrvatska sloboda* (Karlovac), br. 11, 16. III. 1923., 2.

¹⁶⁰ »Prosvjedna skupština pristaša hrvatsko-katoličke reformne crkve u Karlovcu«, *Preporod* (Zagreb), 4/1923., br. 7, 46-49; »Reformni pokret Hrvata-katolika«, 64.

¹⁶¹ »Osnutak hrvatsko-katoličke župe u Karlovcu«, *Hrvatska sloboda* (Karlovac), br. 23, 8. VI. 1923., 3.

¹⁶² Z. MATIJEVIĆ, *U sjeni dvaju orlova*, 276.

Zaključak

Pojavu reformnog pokreta u Hrvatskoj liberalni je tisak dočekaao s odobravanjem i afirmacijom. Višegodišnji ideološki sukobi liberalizma i katolicizma u Hrvatskoj odrazili su se i u pojavi tog pokreta. Dok je katolički tisak od početaka oštro i nepomirljivo nastupao prema pokretu, liberalni ga je tisak podržavao s neskrivenim simpatijama i otvoreno podržavao zahtjeve reformnog klera. U razdoblju koje je prethodilo organizaciji reformnog pokreta (1917.–1918.) neke su liberalne tiskovine podržavale i Niku Petrića i zahtjeve Svetokuzamske sinode, u istim se novinama počinju tijekom 1918. godine pojavljivati i članci uglavnom usmjereni prema reformi Crkve i ukidanju celibata. Takav način pisanja i pokrivanja događaja vezanih uz reformni pokret nastavit će se i u razdoblju formiranja pokreta do 1921. godine, kada će liberalni tisak otvoreno podržavati reformaše i njihove zahtjeve. Situacija će se iz temelja promijeniti nakon donošenja Vidovdan-skog ustava i promjene smjera na političkoj sceni Kraljevine SHS, kada će se na reformni pokret sve više gledati kao na produženu ruku Beograda s ciljem razbijanja hrvatskog etničkog korpusa. Iako to nikada nije bila namjera reformaša, liberalni tisak će cijeli pokret ocijeniti upravo takvim i iz temelja promijeniti svoj odnos prema njemu. Dok su do 1921. članci potpore reformnom pokretu bili vrlo česti u liberalnim tiskovinama toga vremena, od tada oni postaju rijetki ili ih gotovo uopće nema, a i oni koji se objavljuju negativno govore o samom pokretu. Tako će primjerice osnivanje Hrvatske starokatoličke crkve u liberalnom tisku proći gotovo nezamijećeno. Na općenacionalnom i na lokalnom planu jedinu podršku reformaši, a kasnije starokatolici, imat će od Svetozara Pribičevića i njegove Samostalne demokratske stranke, o čemu svjedoči i liberalni tisak blizak tog političkoj grupaciji.

Daniel PATAFTA

Croatian Liberal Press about Reform Movement of Part of Catholic Lower Clergy (1918—1923)

The end of First World War was turning-point of in Croatian national history. Catholic Church in Croatia was in this period confronted with movement of part of lower clergy which had demanded improvement of his material status. This movement had become Reform movement also called »Yellow movement« which had in his demands frequenting deep in the discipline matters of Catholic Church. Demands of Reform movement had correspond with liberal view on Church matters so Croatian liberal press of that time had given to the movement his full support. This support of Croatian liberal press to the Reform movement was strong until the June 1921 when the Vidovdan Constitution was voted. Because of support which Reform movement had from Pribičević's Independent Democratic Party Croatian liberal press completely changes his attitude to movement. From strong support they now write about Reform movement like extended hand

of Belgrade government for languishment of Croatian national being, in which Catholic Church had strong position. About foundation of Croatian Old Catholic Church at the end of 1923 liberal press will wrote with indifference.